

СЛОБОДАН ТОМОВИЋ

ОПШТА ВРИЈЕДНОСТ МЕМОАРА ВОЈВОДЕ ГАВРА ВУКОВИЋА

ОПШТА ВРИЈЕДНОСТ И ЗНАЧАЈ МЕМОАРСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Под мемоарском литературом подразумијевамо сјећања значајних људи на догађаје у којима су лично учествовали, или на личности са којима су долазили у контакт. Нарочита врста успомена (memoires) баца свјетлост на важне историјске етапе, догађаје записане од стране непосредних учесника. Ријеч је о литератури која неизбежно носи печат личности писца, његових ставова, емоција, утисака, имагинације, способности опсервирања, образовања, интелигенције и улоге у догађајима.

Зависно од тога да ли се ради о накнадној оцјени догађаја или њиховом непосредном биљежењу у форми дневника и хронолошког приказа, стиче се утисак мање односно веће аутентичности мемоара. Чак и када је ријеч о провјереном и методолошки исправном прилазу разним друштвеним, историјским и политичким питањима, изложена грађа у мемоарској литератури у најбољем случају има вриједност личних успомена, са свим недостацима који проистичу из ауторове субјективности. Из тих разлога не можемо се отети утиску да субјективно виђење људи, проблема и чињеница од стране писца мемоара увијек у себи крије опасност прецјењивања, односно подцјењивања историјски релевантних факата.

Не сумњајући у поштене намјере писца одређене мемоарске грађе потребно је увијек имати мјеру опрезности у односу на непосредне импресије које нам аутор саопштава.

Ипак, једно генерално релативизирање сазнајне вриједности мемоарске грађе није оправдано. Постоје писци мемоара који се максимално

критички односе према материји коју обрађују. Уз то посједују смисао за извођење судова и закључака који се приближавају или чак поклапају са ставовима науке. То су мемоаристи способни да из детаља извуку општа правила, из мноштва посебних искустава вриједносне судове, да својим смислом за синтезу превазиђу сваку ускоћу и ограниченост у мишљењу. Ако се овоме дода моралност аутора и његов лични напор да иза себе остави, тј. будућим нараштајима, свједочанства о људима и времену која задовољавају услов објективне или логичне истине, онда такав став нема субјективну већ надличну, објективну, друштвену вриједност.

Мемоарска литература увијек није у раскораку с научним мишљењем о неком времену, људима и догађајима који су се у прошлости збили. Она са своје стране може представљати драгоцјен извор података сасвим употребљивих у научне сврхе. Познато је, на примјер, да су *Мемоари* проте Матеје Ненадовића бацили више свијетла на узроке и развитак појединих фаза Првог српског устанка и на његове глобалне карактеристике него што су то учинили многи професионални историчари - документаристи. То је свједочанство из прве руке, од стране човјека који је и сам имао огроман удио у збивањима о којима пише и који је дао крупан лични допринос њиховом историјском смјеру. Такви мемоари не спадају у чисту репродукцију утисака, већ одсликавају само вријеме у његовим најпресуднијим фазама. Због тога их ни најстрожа наука не може заобићи нити игнорисати.

У извјесним случајевима, мемоарска литература је једино поуздано свједочанство о неком времену којим располажемо. Такви су, из античког доба, Цезарови мемоари: *De bello galico* и *De bello civili*, у којима су дати подаци о галско-римским ратовима. Сличан је случај и с Ксенофоновим мемоарима у вези с догађајима на персијском двору (Кирова анабаза). Такође, мемоари познатих историјских личности, војсковођа и државника заслужују нарочиту пажњу и поред тога што постоје многи други извори у вези са приказаном материјом. У том смислу од великог значаја су мемоари: Наполеона, Бизмарка, Таљерана, затим Метерниха, Лојда Џорџа, Фоша или, у новије вријеме, Де Гола и Черчила. Особитост оваквих мемоара је у томе што су њихови аутори личности које су имале одлучујући утицај на токове историје и догађаје који чине предмет њихових списа. Не ради се о обичним судионицима, посматрачима и свједоцима, већ о људима изванредног маха и уплива, чијом су заслугом настале одређене историјске прекретнице, те се у њихово познавање ситуације готово не може сумњати.

Пошто се овакви аутори мемоара обично налазе на самом кормилу држава, армија или политичких покрета, они извјесно располажу информацијама од велике вриједности, најчешће недоступних широкој јавности. Отуда мемоарска литература знаменитих личности не може

бити незанимљива никоме, па ни акрибичним истраживачима прошлости, историчарима и професионалним посленицима науке.

Од добрих мемоариста не траже се само подаци или сувопарни извјештаји, који се иначе могу наћи у службеним сефовима и архиви-ма, већ прије свега оригинално виђење изложеног материјала, избор релевантних чињеница и прикладан начин њихова саопштења. Ако су мемоари писани јасним језиком са извјесним литерарним претензијама утолико се повећава њихова општа, информативна и културолошка и нормативна вриједност, под условом да то не буде на штету њихове аутентичности. Познато је да су Черчилови мемоари о Другом свјетском рату, због посебне форме литерарног казивања, донијели своје аутору Нобелову награду.

На високој цијени су и мемоари с чисто књижевним претензијама, као што су Шатобријанови, Бомаршеови, Стендалови, или Херценови, под оригиналним називом "*Прошлости и размишљања*". Вриједност мемоара повећана је, осим тога, и чињеницом колико је буран и за читаоца занимљив животопис самог писца. Због тога су велики успјех постизали и мемоари истакнутих револуционара као што је Гарибалди, али и неких славних авануриста типа Казанове, и др. Овоме треба додати и мемоаре изузетних научника, твораца сазнајних доктрина или друштвених теоретичара, као што је нпр. Сен-Симон. Наравно, мемоаре пишу и много мање познате личности: глумци, музичари, артисти, сви они који мисле да њихов живот може бити атрактиван за друге. Ипак, кад се тиче овакве литературе, политички мемоари имају посебно мјесто и због тога што се искуства стечена у политичком дјеловању, у оквиру једног времена, преносе и на будућност, и тако обогаћују и јачају патриотску свијест народа.

Врсти политичких мемоара са литерарном претензијом, не искључујући ни елементе научности, припадају списи војводе Гавра Вуковића. Друштвена позиција коју је имао у црногорској држави, његово лично залагање и уплив на међународну и домаћу ситуацију, дају особит значај писаној ријечи коју је иза себе оставио. Да бисмо схватили прави смисао мемоара војводе Вуковића потребно је разумјети историјске прилике, лично образовање и породичну генезу писца.

ЛИЈЕВА РИЈЕКА - РОДНО МЈЕСТО ВОЈВОДЕ ГАВРА ВУКОВИЋА

Војвода Гавро Вуковић је рођен у Лијевој Ријеци 1852. у селу Лопатама, одакле потиче његова ужа и шира родбина. Лијева Ријека је топоним који се односи на више села и засеока што се простиру између брда Вјетерника и Матешева. Стога се сви становници тога краја називају Љеворечанима. Предање говори да се прије више вјекова у Лијеву

Ријеку у мјесто Ножица, доселио Васо, предак свих Васојевића. Веома бројно васојевићко племе у цјелини потиче из Лијеве Ријеке и своју генеалогiju повезује са родоначелником Васом. Сваки појединац у племену, ма гдје био настањен, чува успомену на своје љеворечко поријекло. Поуздано броји по имену своје непосредне претке између 17 и 20 пасова који непогрешиво воде до Васа.

Васо је према предању васојевићке популације имао три сина: Новака, Раја и Мија. Сви се Васојевићи стога дијеле на три велике братственичке групе: Новаковиће, Рајевиће и Миомановиће. Све до појаве в. Миљана Вукова главарство у племену имала је братственичка група Новаковића. Од тада главарство прелази на Рајевиће. У наше вријеме најгушћа концентрација Васојевића је у Лимској долини, односно Васојевићкој нахији. Али никада није прекинута родбинска и духовна веза између нахијских и љеворечких Васојевића који живе са двије стране планине Комова. Сачувано је племенско јединство кроз вјекове упркос различитих друштвеним, економским и географским приликама. Сви су Васојевићи задржали јединствену славу св. Арханђела Михаила да би и на овај начин сачували успомену на исти родослов и заједничко поријекло.

Лијеву Ријеку насељавају позната братства чији су дјелови или огранци тих дјелова, под истим или другачијим презименима, одсељени у област горњег тока Лима или Нахију. Главна љеворечка братства су: Ацићи, Боричићи, Вешовићи, Дабетићи, Дујовићи, Ђукићи, Зечевићи, Крушчићи, Лашићи, Лакушићи, Марнићи, Миликићи, Милошевићи, Мујовићи, Оровићи, Поповићи, Радевићи, Радуновићи, Томовићи.

У даљој и ближој прошлости Љеворечани су дали велики број истакнутих људи, значајних не само за Лијеву Ријеку већ за васојевићко племе у цјелини, за Црну Гору и Србију. Из Лијеве Ријеке потиче братство Караџића, пресељено касније у Дробњак, чија линија води до бесмртног филолога, етнолога и историчара Вука Караџића. По предању, краљевска српска династија Карађорђевића потиче из Лијеве Ријеке. У своје племенике убрајају многе знамените људе: војсковође, научнике, писце и висока црквена лица.

Из времена војводе Миљана Вукова и његова сина војводе Гавра спомињу се многи Љеворечани који су својим прегалаштвом, јунаштвом, мудрошћу или главарством задужили читаво племе. Најистакнутији Љеворечани тога доба су: први капетан Лијеве Ријеке, васојевићки сердар Никола Бошков Томовић; гласовити барјактар Лијеве Ријеке, Мушо Бајов Миликић; племенски капетан и вођа љеворечких Васојевића у чувеној експедицији за Србију 1861. г. Милун Новов Вешовић. Од других Љеворечана који су се до данас задржали у народној меморији као врсни главари, паметари или лични јунаци спомињу се: поп Саво Поповић, Његошев повјереник за Лијеву Ријеку;

Милован Вуков Вешовић, брат војводе Миљана и истакнути четовођа тога времена. Милош Спаов Вешовић, барјактар и стриц војводе Миљана. Тодор Миљанов Вуковић, бригадир, син војводе Миљана, Мирко Паунов Вешовић, Богдан Ђуров Вешовић (Поповић); сердар Милош Николин Томовић, Радован Милетин Томовић, командир љеворечког батаљона; Ђуро Митров Томовић, Милић Малишин Томовић, Крсто Малишин Томовић, Вуко Радованов Томовић, командир љеворечког батаљона. Томица Вуков Миликић, Вукашин Мушов Миликић, Мушика Милошев Милошевић, Милован Радосавов Милошевић, Ристо Милошев Милошевић, Мајо Мишов Милошевић, Стеван Марнић - Дујовић, Вуксан, Бећо и Суро Дујовићи, Павић Радованов Којић, Никола и Иван Лашић, Бећо Савићев Мујовић, Иван Лакушић, Радоје Ђуров Борићић, Саво Миков Оровић, Иван Божинин Аџић, Михаило Јанков Аџић, Илија Јованов Оровић, Јован Шукин Зечевић, Лако Пајов Зечевић, Михаило Божинин Зечевић. Многи други Љеворечани достојни су спомена као и ови који су споменути, али обим и намјена овога рада не дозвољавају ређање свих заслужних Љеворечана из прошлости. Податке о Лијевој Ријечи и знаменитим Љеворечанима читалац ће наћи у Мемоарима војводе Гавра.

За разлику од питоме васојевићке Нахије, гдје је становништво, упркос бољим економским приликама, било непрекидно изложено упадима и терору османске власти, Љеворечани су били у извјесној мјери тога поштеђени. Заклоњена високим брдима и без нарочитих погодности за живот осим за развој сточарства, Лијева Ријека није била непосредно угрожена од Турака. Два или три већа напада османске војске који су јуначки одбијени од стране локалног становништва обезхрабрили су освајаче. Стога у Лијевој Ријечи никада није била установљена регуларна турска власт. Њено је становништво било слободно у више вјекова. Махом је било ослоњено на сусједна племена, Куче и Братоножиће, касније на подловћенску Црну Гору. Вишак љеворечке популације кретао се према Нахији, Старој Србији и Шумадији.

У Лијевој Ријечи дуго није постојала организована државна власт. Цетиње је за ондашње прилике било удаљено а других слободних држава у сусједству тада није било. Љеворечани су регулисали своје унутрашње односе на темељу обичајног права. Сами су на основу неписаног племенског кодекса бирали своје главаре и неку врсту судске власти. Кроз више вјекова сачували су високу националну свијест која се везивала за српску средњовјековну историју и посебно династију Немањића. Предање говори да родоначелник Васојевића, Васо потиче из неког огранка царске лозе Немањића. Култ слободе у Лијевој Ријечи био је јако развијен. У народном сјећању сачувана је жива успомена на Косовски бој 1389. г. У славу овога боја преносиле су се из генерације у

генерацију многе лијепе епске пјесме које су биле инспиративне за чување и подстицање ослободилачког духа.

Као и остали Васојевићи, Љеворечани се истичу складним духовним и физичким особинама, снажним патриотским осјећањем, живим и јасним говором, необичним историјским памћењем, духовним и тјелесним здрављем. Бистри су, окретни, храбри и предузимљиви, морални и достојанствени. Њихов главни национални циљ био је кроз сва времена ослобођења од Турака читавог народа са јасним циљем уједињења у заједничку државну цјелину.

Заједно са осталим брђанским племенима Љеворечани су учествовали у свим бојевима против Турака и на својој и изван своје територије. Истакли су се у антиотоманским акцијама које су водили европски хришћански народи. Подржали су сличне активности у Кандијском и Морејском рату. У вријеме великих сеоба српског народа под Арсенијем Чарнојевићем и Василијем Јовановићем - Шакабентом, узели су значајно учешће. У више наврата бранили су подловћенску Црну Гору од напада освајача. На позив владике Данила учествовали су у боју на Царевом Лазу. За вријеме познате Омер-пашине године одред Љеворечана је, под командом Милуна Новова Вешовића, храбро бранио прилаз црногорској престоници.

У новијој историји, у саставу црногорске војске од Љеворечана је формиран елитни батаљон који је дао огроман прилог борби Васојевића за слободу и допринио ширењу црногорске државе. Неко вријеме овим батаљоном командовао је неустрашиви командир, Тодор Миљанов Вуковић, млађи брат војводе Гавра. Под његовом непосредном командом батаљон се прославио у вријеме босанско-херцеговачког устанка у бојевима на Бишини и Вучјему долу, затим на Буковој пољани и Морачи 1877. г. и Новшићима 1879. г. Слиједећи своју војничку традицију у два балканска рата и у Првом свјетском рату Љеворечки батаљон се истакао подвизима у свим значајнијим биткама, посебно у Метохији и на Брдањолту 1912. г, Брегалници 1913, Вишеграду и Гласинцу 1915. г.

Лијева Ријека има неоспорно значење за све Васојевиће и Црну Гору у цјелини. У првом реду као извориште и колијевка васојевићког племена али и духовни центар који у више вјекова сабира, чува, уздиже и користи највише националне и моралне светиње. Тамо гдје се суштински догодила историја, као што је случај са Лијевом Ријеком, природно је мјесто рођења великана као што су Миљан Вуков, и не мање славна два његова сина, Гавро и Тодор.

ВОЈВОДА МИЉАН ВУКОВ - ВЕШОВИЋ
(ОТАЦ ВОЈВОДЕ ГАВРА ВУКОВИЋА)
1820-1886.

Поред игумана манастира Ђурђеви Ступови, Мојсија Зечевића, најзначајнији Васојевић XIX вијека је, свакако, отац војводе Гавра, Миљан Вуков Вешовић, војвода и црногорски сенатор. Духовник Мојсије је у првој половини XIX в. својим активним националним и вјерским радом створио политичке и моралне погодности за изванредну појаву војводе Миљана. Блиски сарадник св. Петра и Његоша, игуман је духовно приближио релативно разједињена и просторно удаљена васојевићка братства. Вјерски је уздигао посустале у вјери братственике, национално освијестио недовољно упућене, подигао је борбени морал у народу и ослободилачки дух племена из претходних вјекова. Повезао је љеворечке и прекокомске Васојевиће са подловћенском Црном Гором.

У другој половини XIX в. војвода Миљан Вуков је наставио рад игумана Мојсија, руководећи многим устанцима и бојевима за коначно народно ослобођење. Мачем је, према Турској створио границе које је игуман Зечевић духом назначио. Био је самоуки војнички геније. Водио је опасне ратове против школованих Портиних паша и мушира. Поразио је Хусеин-Авни-пашу на Рудешу 1862. г. Као врховни заповједник извојевао је двије сјајне побједи над маршалом Али-пашом 1877. г. на Буковој пољани и на Морачи. Водио је многе бојеве са Али-пашом гусињским у Полимљу. Све је борбе завршио без иједног војничког пораза.

Војвода Миљан Вуков је у Васојевићима спровео војну и цивилну организацију власти и тиме учврстио племе по угледу на тадашњу црногорску државу. Својим активним радом проширио је Црну Гору за величину територије коју је она имала под владикама. Био је mudar и државотворан, енергичан и сталожен, правичан и строг судија. Био је неограничено храбар али и промишљен у бојевима. Прави представник народа каквог је тражило тадашње вријеме. По његову оцу Вуку, од Миљана настаје нови огранак познатог братства Вешовића, знаменити Вуковићи.

У току непрекидног четрдесетогодишњег војевања и националног дјеловања, војвода Миљан Вуков је остварио потпуно јединство васојевићког племена без обзира на његову распрострањеност. Остварио је војно и административно сједињење Васојевића са ашанским и старосједјелачким братствима која су живјела на територији Лимске долине и ојачао њихове везе. До Миљана Вукова водили су међусобне спорове око главарства, земљишта, пашњака и шума три утицајне групе Васојевића: Новаковићи, Рајевићи и Миомановићи. Војвода Миљан Вуков је успио да оствари висок степен племенске здружености

у којој су готово изостали локални братственички сукоби и међусобна супарништва, посебно између васојевићких, ашанских и старосједелачких породица. Племенску суревњивост и дискриминацију свео је на најмању мјеру а спорове рјешавао, поред осталог, и репресивним средствима. Успио је да удружени народ Васојевићке нахије и Лијеве Ријеке укључи у административну, војну и економску цјелину подловћенске црногорске државе.

Војвода Миљан Вуков није био обичан племенски вођа, ратник и главар већ човјек најширих политичких видика. Његови су практични подвизи надилазили оквире уског племенског егоизма, проистицали из поимања важности интегралног националног ослобођења. Његова визија општег народног уједињења била је саставни дио ослободилачких устанака и покрета тога времена на читавом Балкану. Аутентични је представник борбене свијести која је у више вјекова одгајена у традицији васојевићког племена. Као прави народни трибун користио је једноставна морална начела по којима је истинито и часно само оно што подразумијева пуну усаглашеност намјере, говора и понашања у интересу јавнога добра.

О војводи Миљану Вукову имали су високо мишљење његови саборци и савременици. У народу је сачувано живо сјећање на изјаве других црногорских главара о значају, упливу и врлинама војводе Миљана. Памте се мишљење и суд легендарног Марка Миљанова Поповића, Новице Церовића, Ђура Матановића и др. Поменути главари, иако и сами велики јунаци и са огромним ауторитетом у народу, често су уздизали заслуге Миљана Вукова изнад властитих. Сматрали су га најбољим црногорским и српским војводом свих времена.

Војвода Миљан Вуков је живио у најбурнијем раздобљу црногорске историје. У вријеме Његоша, књаза Данила и књаза Николе I Петровића. Сви владари из породице Петровић имали су пуно повјерење у њега. Често су га консултовали у државним и војним стварима. Био је побратим црногорског књаза Данила и србијанског државника Јована Ристића. Краљ Петар I Карађорђевић, који се и сам осјећао Васојевићем, звао га је при вјенчању са кнегињом Зорком на Цетиње за старога свата. Посебно га је уважавао велики руски етнолог Павле Ровински. Славни сликар Чермак направио је његов портрет. Обичан народ га је респектовао и његово име претворио у симбол и легенду свих Васојевића. Ближе податке читалац ће наћи у студији војводе Гавра, Миљан Вуков и Васојевићи.

ВОЈВОДА ГАВРО ВУКОВИЋ

1852-1928.

(основни биографски подаци)

Војвода Гавро Вуковић, дугогодишњи министар иностраних дјела Књажевине Црне Горе, рођен је у Лијевој Ријеци у познатој војводској породици Миљана Вукова Вешовића. Основну школу учио је у манастиру Ђурђеви Ступови и на Цетињу. Гимназију је започео у Ници, матурирао у Београду 1869. г. Дипломирао је право на Великој школи у Београду 1873. Први је дипломирани правник из Црне Горе. У току студија истиче се особитим смислом за правне науке. Његов теоријски рад "*Историјски развојак њравне својине од римског доба до данас*" добио је награду академијског Савета, из Фонда који је одредио краљ Милан за подстицање даровитих студената на научна истраживања.

По завршетку студија вратио се у Црну Гору, гдје заузима високе положаје и ради веома значајне државне послове. Постављен је за секретара Сената 1874. Убрзо је постао члан Великог суда. Учествује у ратовима 1876-1878, вршећи одговорне дужности. По завршетку великих ратова, у ери сложених дипломатских заплета и преговора са Портом око извршења одлука Берлинског конгреса, именован је за посланика у Цариграду с веома деликатном дужношћу. Послије неколико успјешно обављених дипломатских мисија постао је министар иностраних послова Црне Горе. На том положају остао је од 1890. до краја 1905. године.

Војвода Гавро Вуковић је од 1906-1908. г. предсједник Државног савјета. На овој дужности је и пензионисан. Два пута је биран за народног посланика и то 1906. и 1914. године. Послије уједињења 1918. г. неко вријеме је био опуномоћени министар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Цариграду. Умро је 1928. г. Сахрањен је код манастира Ђурђеви Ступови у непосредној близини Берана. Писац је *Мемоара* непревазиђене историјске и литерарне вриједности у нас.

Укупна активност војводе Вуковића се развијала у два главна смјера. Био је неколико деценија истакнути државник Црне Горе, утемељивач и носилац њене званичне дипломатије. Други смјер његове дјелатности односи се на мемоарску литературу која освјетљава вријеме и прилике у којима је дјеловао, али и укупну историју Црне Горе у другој половини XIX вијека. Његова је државничка и дипломатска карријера повезана са најбурнијим раздобљем црногорске историје, управо када се Црна Гора конституисала као модерна држава и стицала међународни углед.

Мемоарски списи војводе Гавра Вуковића не могу се одвојити од његовог дипломатског и политичког ангажовања. У једном релативно дугом периоду, значајном за уређење црногорске државе, в. Вуковић обавља најсложеније дужности у вези са међународним положајем Црне

Горе и односима са страним владама. Кроз његове списе можемо прати-ти бројне дипломатске контакте, сусрете са истакнутим државницима, повјерљиве разговоре са страним дипломатама и њихове практично-политичке импликације. Аутор *Мемоара* бави се питањима из области државно-политичке стратегије Црне Горе као што су територијални проблеми и питањима међународног статуса Књажевине. У опус дугогодишњег државничког рада в. Вуковића спадају многа питања из сфере економских и трговачких односа са свијетом. Његове су заслуге и у том погледу подједнако значајне као и оне на политичком и дипломатском пољу.

Мемоари војводе Вуковића тематски обухватају период црногорске историје од седамдесетих година прошлога вијека до конституисања уставног поретка у Црној Гори. Неки дјелови *Мемоара*, као што је спис "*Миљан Вуков и Васојевићи*" ретроспективно освјетљавају збивања у којима аутор није лично судјеловао, већ је за њих сазнао из предања или других извора. Може се основано закључити да у списима в. Гавра није заобиђен ниједан важнији догађај за политички, економски, културни и друштвени развитак Црне Горе у току четири или пет деценија.

Између два светска рата дио *Мемоара* в. Вуковића објављиван је у посебним цјелинама, под овим насловима:

- Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари: Херцеговачки и Васојевићки усџанак 1875-6*, Сарајево, 1925. године;

- Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари: Убисџво Јуса Мичина Крњића*, Котор, 1928. године;

- Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари: Четрдесет ѓодина владавине Књаза Николе*, Цетиње, 1928. године;

- Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари, Раџ 1876. ѓодине Црне Горе са Турском*, Цетиње, 1929. године;

- Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари: Из дипломатџских односа Црне Горе с Енџлеском, Француском, Буџарском, Аусџријом и Турском*, Цетиње, 1929. године;

- Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари: Оџсада Бара*, Сарајево, 1930. године;

- Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари: Војвода Миљан Вуков и Васојевићи, 1820-1886*, Цетиње, 1932. године;

- Војвода Гавро Вуковић, *Оџсада ѓрада Нишића 1876*.

Списе војводе Гавра који су објављени послџје његове смрти између два рата за штампу је приредио и објавио његов зет Алекса Мартиновић, дипломата са Цетиња.

Издању *Мемоара* војводе Гавра Вуковића од 1985. године, мемоарској литератури објављеној између два рата, прикључени су до тада необјављени његови списи. Ове списе сам као уредник тога издања у

рукопису пронашао у цетињским музејима, и објавио под насловима како их је аутор именовано. То су:

- *Велесиле и Црна Гора*;
- *Карађорђевићи у Црној Гори 1883.г.*
- *Моје три мисије (Беч, Биоград, Цариград 1890.г.)*
- *Србија и Црна Гора 1896. (Посјета књаза Николе краљу Александру у Биограду)*;
- *Србија и Црна Гора 1897. г. (Долазак краља од Србије Александра на Цетиње 21. априла 1897.)*
- *Удаба црногорске принцезе Јелене за Виктором принцом од Напоља, наследником италијанског престолоа*;
- *Црна Гора и Турска 1896.*
- *Енглеска и Црна Гора*;
- *Црна Гора и Бугарска*;
- *Црна Гора и Аустрија*;
- *Германија и Црна Гора*;
- *Одломак из дипломатских односа са Русијом*;
- *Књажев њуи у Цариград*;
- *Црна Гора и Србија 1902*;
- *Повраћац династије Карађорђевића на пријесто у Србији 1903.*

СВЕОБУХВАТНА СЛИКА ПРОШЛОСТИ

Јесу ли списи војводе Гавра историјска студија о прошлости Црногораца, историографска обрада података везаних за њихов живот и, коначно, да ли је аутор ових текстова историчар у традиционалном смислу? Одговор би морао бити овај: војвода Гавро није личност која се професионално бавила историјом као одређеном науком, према томе не припада кругу повјесничара или историографа у смислу како то предвиђа организовани рад на обради историографског материјала. Он се не бави законима историјског развитка, нити открива унутрашњу логику неких општих принципа, односно покретача друштвено-историјског развоја. Не познаје довољно ни метод истраживања историјских појава, нити се њиме непосредно служи. Стога његови списи нијесу историјска студија која је саображена начелима модерне историографске методе, па у том смислу писац Вуковић није историчар.

В. Г. Вуковић је *de facto* историописац у једном посебном значењу, зато што је свој доживљај историје, или слична искуства повезана са значајним историјским догађајима, пренио у текстове, уобличио их према свом сјећању и пустио у јавност да дјелују не као историјска наука, већ као жива историја која се спонтано одвија репродукујући субјективну импресију писца. Тачније, он не прекраја, не прерађује историјску грађу по начелима било којег научног метода, већ једноставно

казује догађаје хронолошким низом, онако како су се они збили. У том смислу његови су списи свједочанство о историјским догађајима али не и систематски обрађена историја, сходно унапријед усвојеном методолошком прилазу. Пошто се ради о свједочанствима једног државника који није био само пасивни свједок догађаја о којима пише, већ и њихов креатор у извјесној мјери, ова свједочанства имају високу објективно-научну, тј. историјску вриједност, иако сама по себи не припадају историјској науци.

Била би неправда за писца мемоарских текстова рећи како он једноставно казује или описује догађаје, не поимајући њихове дубље узроке и законитости. Оно што чини нарочиту врлину ових мемоара јесте пишчев широки поглед на повезаност историјских збивања, њихов узајамни утицај и међусобну условљеност. Војвода Гавро није биљежник или хроничар, већ ангажовани тумач и аналитичар својих властитих свједочанстава. Не казује он огољене факте и утиске, већ их увијек ставља у контекст узрочне повезаности, па се тако добија комплексна представа онога о чему пише. Историју Црногораца ниједног тренутка не одваја од историје других народа, и то посебно оних чији су државни интереси били испреплитани с црногорским. Битке које су водили Црногорци за своју слободу није могуће разумјети изван констелације многобројних веза и међуутицаја политике балканских и европских народа.

Историја једног народа повлачи за собом познавање историје свијета, и то писац увијек има на уму. Стога ће читалац у сваком његовом тексту моћи да открије обиље података из свјетске историје, међусобних односа других држава у рату или миру. Тако, кад на примјер, писац хронолошки биљежи податке у вези с Херцеговачким устанком, затим великим бојевима које је у то вријеме водила Црна Гора од 1876. до 1878, као и о политичкој кризи која је касније настала, читалац у исти мах добија хрпу података, директно или индиректно повезаних с овим догађајима. Нуди му се безброј асоцијација у контексту глобалних свјетско-стратешких циљева великих држава и одраза тих циљева на интегритет малих народа. Ни у једном тренутку читалац нема утисак да се сусрио с подацима без дубоког образложења, што писац остварује читавим системом асоцијација и тематских одступања, да би узео у обзир многобројне историјски релевантне чиниоце за објашњење догађаја о којима говори.

Код в. Вуковића ратна историја није одвојена од историје дипломатије и политичких односа међу народима, од економских закона који имају велики удио у односима међу државама, нити од географских и геополитичких чинилаца који готово судбински одређују пут једног народа; на крају, и од укупне традиције и цивилизацијских слојева утканих у биће и дух појединих народа. Кад писац, понекад, чини значајнија одступања у своме хронолошком казивању, то ради намјер-

но да би нас посредно, преко бројних асоцијација на привидно различите теме, у свом казивању поново вратио у тежиште приказом започетог догађаја, овог пута обогаћеног низом нових слика и информација које описаном догађају дају друкчију и квалитетно нову вриједност. То је могуће само писцу који влада цјелином материјала, који познаје свјетске прилике и свјетско-историјске процесе у њиховим главним токовима. У оквир ових токова ставља догађаје релевантне за историју свога народа.

Иако се могу идентификовати посебни мемоарски списи војводе Гавра у којима он обрађује дипломатска и политичка питања повезана с Црном Гором, ниједан од његових текстова није дат у облику искључиво ратне историје без валидних примјера из области политичке и економске проблематике. Ова комбинација свједочи да се не ради о писцу-хроничару, већ прије свега о писцу-мислиоцу који систематски обрађује све слојеве друштвеног живота у једну складну цјелину. Војвода Гавро није имао претензију да напише цјеловиту историју Црне Горе, али његово виђење прилика и оцјена тих прилика, у једном сегменту историје црногорског народа, показују се релевантни за познавање укупних односа у традиционалном црногорском друштву, чији значај превазилази вријеме о коме писац говори.

Уколико тврдимо да је војвода Гавро писац историјски валидних текстова, морамо уочити њихову нарочитост и посебност. Они су историјски само у мјери у којој се обрађује дио историје, посебно онај у другој половини XIX вијека. С друге стране, морамо имати у виду да лични учесници у историјским збивањима, као што је в. Гавро, постају на неки начин свједоци властитим утисцима и могуће је да их мијењају према накнадном сјећању, субјективним оцјенама и реминисценцијама, али и сходно личној култури и способностима за јасно формулисање мисли и намјера. Не спорећи војводи Гавру ниједну од особина врсног запажања и интерпретирања доживљаја, ипак је овдје ријеч о сјећању и утисцима, а не о грађи коју је истраживач ретроактивно изучио према неким објективним стандардима историјске науке. Сходно томе, и ову мемоарску материју, ма колико нам се она неодољиво предочавала и наметала као истинита и објективна, морамо примити не као историјску истину, већ само као материјал за ту истину.

Борбену историју Црногораца писац је снажно повезао с дипломатским и политичком историјом црногорске државе. То су особито значајне странице које показују сву драму малог балканског народа у борби за опстанак у сфери утицаја великих сила и њихових хегемонистичких претензија. Политички односи с другим државама дати су парцијално, као посебне мемоарске цјелине. У првом реду приказани су односи с Турском, Аустријом, Француском, Русијом, Енглеском, Пруском, Италијом, Бугарском и Србијом. Највећа пажња посвећена је односима са Србијом, који су најчешће драматично заплетени због

међусобног тврђења владајућих кругова и ривалства око политичког уплива на неослобођене крајеве и, посебно, због отворених претензија српске династије Обреновића, касније Карађорђевића, и с друге стране, сходно средњовјековном историјском праву.

Ништа мање нијесу сложени односи с великим европским силама, од којих готово свака, посредно или непосредно, пружа руку према Балкану и угрожава безбједност балканских народа. Највећи терет обавеза за одбрану интегритета нашега народа пао је у том погледу на двије слободне балканске државе, Србију и Црну Гору које, будући антагонизирани међусобним државним ривалством и немајући заједничке границе а често нахушкане на спорове манипулацијом великих сила, ни саме нијесу могле пронаћи адекватне механизме у заштити својих интереса, исцрпљујући се тако у међусобним сумњичењима, па и директном подривању. На тај начин, тек створена црногорска дипломатија нашла се у посебно тешким околностима да води борбу за свој политички интегритет у веома опасној и крајње перфидној комбинаторици великих држава с правима и будућношћу малих балканских народа.

Читалац ће, готово у свим текстовима војводе Гавра (не само они-ма који се непосредно односе на спољнополитичке везе и односе), открити елементе политичких калкулација појединих великих европских сила у односу на Црну Гору, али и закулисне радње у њиховим међусобним односима, обично на штету балканског простора који је у то вријеме представљао најпривлачнију војно-стратешку, економску и геополитичку тачку ослоња великих држава. Тако су списи војводе Гавра у свим доменима у којима се бави историјом дипломатских односа конципирани да обухвате укупну свјетску дипломатију и њене непосредне референце на опште балканске прилике. Они су у неку руку комплетна историја дипломатије одређеног времена, без обзира што се не ради о систематском приказу међународних политичких односа, већ само рефлектовању тих односа на политички интегритет црногорске државе. Но, пошто се сва значајна питања међусобно преплићу и додирују, пажљивом читаоцу неће умаћи ниједан проблем од значаја за свјетске прилике у времену на које се односе текстови војводе Вуковића.

Поред тога што обухватају борбену и политичку историју Црногораца у одређеном временском периоду, списи војводе Гавра дају материјал за једну комплетну анализу друштвених и друштвено-економских односа у Црној Гори. Сликају једно преломно стање кад је црногорско друштво прелазило из племенског живота у виши тип организованости. Вјековима поцијепана племенским партикуларизмом, Црна Гора је већ од времена Петра I чинила очајнички напор да створи један хомогени државни организам. У вријеме Његоша и књаза Данила направљени су значајни помаци у том правцу. Посљедњем црногор-

ском владару, Николи Петровићу, пошло је за руком да створи државну цјелину санкционисану међународним уговорима и конвенцијама. Архаични облици живота почели су да узмичу пред новим друштвеним односима. Развој градова и продор првих капиталистичких корпорација мијењао је традиционалну свијест људи. Чврсте моралне врлине старих Црногораца, које су још имале велики значај у вријеме војводе Миљана Вукова, оца писца мемоара, почеле су нагло да се губе и уступају мјесто практичној пословности. Снажна централна власт утиче на формирање новог типа човјека, који све мање има разумијевања за етичке вриједности и све више постаје дио друштвеног механизма у коме се развија безлична послушност и страхопоштовање пред ауторитетима.

Из списка војводе Гавра може се основано закључити да су почеци стварања модерне државне организације снажно утицали на црногорски народни карактер који је вјековима био формиран на примјерима "чојства" и моралне епске традиције. Умјесто човјека јаког духа и карактера, слободног и врлинама обдареног, појављује се нови тип послушног и често спремног на безусловну глорификацију власти и државних органа.

Упркос негативном одразу јачања централне власти на традиционални народни карактер Црногораца, државу је требало изграђивати према свим савременим европским узансима, како би се могле успоставити нормалне везе с другим народима у свијету. У списима војводе Гавра приказан је читав процес државне реорганизације: установљавање судова, администрације, војске, школства, здравства, поштанско-телеграфских и саобраћајних веза и др. На привредном плану чињени су огромни напори, али без особитог познавања природних потенцијала и смисла за њихово организовано коришћење. У том правцу прављени су и замашни привредни пројекти који су укључивали међународни сарадњу, од којих су многи пропали захваљујући негативним спољним околностима.

Социолозима, социо-психолозима, историчарима, економистима, етичарима и уопште аналитичарима друштвеног живота ови списи дају богат материјал за познавање прилика које можемо сматрати као грчевит, готово драматичан покушај једног друштва да се извуче из свестране и наслијеђене заосталости. Иако се овај покушај не би могао оцијенити као сасвим успјешан, он је у списима в. Вуковића добио значење једног живог свједочанства о добу у коме су се наши преци трудили, дјеловали и мислили на свој специфичан начин, који и нама у извјесним елементима може користити без обзира што га с правом сматрамо дијелом сопственог пређеног пута на који се не треба враћати.

Љубитељи пикантних догађаја на дворовима и у круговима тзв. "високог друштва" имаће у дјелима војводе Гавра своју занимљиву лектуру. Уживаоци у лијепим описима предмета, грађевина и ситуација у

оквиру путописне литературе такође ће бити задовољни. Читаоци са посебним смислом за детаље и изоштрену опсервацију откриће код писца мемоара, у великој мјери, и овај дар. Они који желе потпунију информацију о значајним људима наше прошлости, истакнутим војводама, сердарима, политичарима и ратним командантима, имаће посебно задовољство да се преко списа војводе Гавра упознају с карактером, психолошким цртама, па чак и физичким изгледом познатих црногорских првака. Овоме треба додати и високу рафинираност мемоаристе који готово нигдје не доводи себе у опасност да црно-бијелом техником слика особине људи с којима долази у сусрет. Он их, најчешће, обухвата комплетно у свим људским особинама, врлинама и недостацима, што само појачава а никако не смањује њихов иначе високи углед у своме времену.

Поред осталог, Гавро Вуковић је оставио много лијепих приказа, особина и личних црта страних владара и државника који су у своје вријеме имали огроман утицај на свјетска збивања. О краљу Николи, као свом непосредном суверену, у многим дијеловима текста пружио је незаобилазна свједочанства која, кад се саставе у један фокус, јасно говоре и о недостацима и о заслугама овог често контроверзног али великог владоца.

Сваки ће читалац, зависно од своје струке и нивоа образовања, пронаћи у дјелима в. Вуковића оно што њега интересује. Дјело је писано језиком једнако прилагодљивим за укус широке јавности, али и најужих стручњака за ове области. Описани догађаји и ситуације дјелују преваходно као поштен и искрен доживљај коме се мора вјеровати. Утицај који се стиче послје прочитаних мемоара је такав да у потпуности задовољава наше потребе за информацијама о људима, времену и догађајима које писац приказује и то у размаку од неколико деценија.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА СПИСА ВОЈВОДЕ ГАВРА ВУКОВИЋА

Извјесним природним и хронолошким редоследом покушаћу да у сажетој форми изложим садржај и дам кратку анализу појединих мемоарских радова војводе Вуковића, како би читаоцу олакшао укључивање у материју ових списа.

*Војвода Миљан Вуков и Васојевићи
1820-1886.*

Спис има биографску вриједност, односи се на дјелатност и живот оца писца *Мемоара*, угледног васојевићког војводе и црногорског сенатора Миљана Вукова Вешовића. За овај животопис везани су многи

значајни догађаји у историји Црне Горе и посебно племена Васојевића, тако да је списом обухваћена готово цјелокупна историја ослободилачких покрета у Васојевићима у току XIX вијека. Читалац се може информисати о најзначајнијим догађајима овог бурног периода не само у Васојевићима него и у Црној Гори у цјелини. Посебно су занимљиви описи личности, истакнутих појединаца који су, окупљени око војводе Миљана, свесрдно помогли његов рад. Види се да Миљан Вуков није био обичан племенски главар већ човјек од чије је иницијативе зависила судбина племена Васојевића и посебно становништва Лимске долине које још није било постало саставни дио слободног простора тадашње државе Црне Горе.

Убиство Јуса Мучина Крњића

Догађај који је описан у овом дијелу мемоара војводе Гавра Вуковића имао је велики утицај не само на односе између Црне Горе и Турске, него и на укупне прилике на Балкану. Наиме 7. октобра 1874. године, Перо Иванов Поповић-Дрекаловић из Куча убио је Јуса Мучина Крњића. Муслимански грађани Подгорице, разјарени овим убиством, извршили су одмазду над затеченим Црногорцима у граду, која је позната под именом "Подгорички масакр". Маса је у религиозном заносу исјекла 17, и ранила 8 Црногораца. Регуларна турска војска и полиција није их у томе спречавала. Поменути догађај убрзао је опште припреме за масовни народни устанак у Херцеговини, Пиви, Дробњаку, Васојевићима итд. Образована је међународна мјешовита комисија да испита узроке који су довели до масовне сјече Црногораца. Писац је учесник мјешовито турско-црногорске комисије која је водила истрагу у вези с овим инцидентом. У овом дијелу списка војводе Вуковића могу се наћи објашњења за односе који су владали између Црне Горе и Турске 70-тих година прошлога вијека. Иако је овај међународни заплет најзглед мирно завршен, и под пресијом великих сила, Турска је казнила починиоце недјела. Он ће у историји остати веома значајан као искра из које је букнуо велики пожар на Балкану у сљедећој години, познат под именом Херцеговачки устанак.

Херцеговачки и Васојевићки устанак 1875. и 1876. г.

Централни догађај у другој половини XIX вијека, по значају и посљедицама за све балканске народе, представља устанак у Херцеговини и заплети који су око њега створени.

Као званичан датум узима се 27. јун 1875. Строго узевши, ова студија припада уобичајеној мемоарској литератури. Она представља покушај објективне синтезе многобројних спољашњих и унутрашњих чинилаца који су изазвали устанак. Писац се није задржао на једноставним оп-

сервацијама, описивању и праћењу развоја догађаја у жаришту кризе. Настојао је да освијетли и оне многобројне економске, политичке, географске, војностратешке и друге чиниоце који су утицали на изазивање кризе и који ће касније битно утицати на њен расплет; сходно томе, ова студија, поред осталог, има претензију да осмисли и пружи пресјек дипломатских, економских и стратешких интереса великих сила на Балкану, да прикаже њихов сукоб и политичке заплете који га прате.

Ратови нашега народа за ослобођење одвијали су се увијек у знаку уплитања многих европских држава и њихове дипломатије. Устанак у Херцеговини представља еклатантан примјер таквог уплитања. Управо, он је постао нека врста отворене позоришне сцене која је праћена из свих државних центара. Сваке је од заинтересованих сила ковала сопствене планове и видјела могућност пенетрације својих интереса на Балканско полуострво. Из ове студије војводе Гавра Вуковића могуће је информисати се о веома сложенем лавиринту страних интереса умијешаних у херцеговачку драму. Поред тога, читалац ће, на веома прегледан, једноставан начин, колико то мемоарска грађа дозвољава, добити информације о самом току устанка, његовим појединим фазама, врлинама и недостацима, херојским подвизима и пропустима устаника. Стога овај спис представља не само штиво од посебне историјске вриједности, већ и коректну литературу која се лако и као занимљиво штиво чита и дуго остаје у сјећању.

На питање зашто је Херцеговина одабрана за главну позорницу збивања на Балкану седамдесетих година, писац у свему увјерљиво пружа одговор. Од спољашњих чинилаца истиче да Аустрија представља значајан фактор побуне у Херцеговини. Руковођена својим политичким аспирацијама, она је у Херцеговачком устанку видјела могућност ширења утицаја на балканске Словене и друге народе. Будући да као велика сила није имала сопствених колонија, балканске земље постале су предмет њених експанзионистичких планова. Ослободилачко расположење међу нашим народом под Турцима и примитивни друштвени односи у турској империји дали су се искористити подстицањем немира и устанка. Босна и Херцеговина постале су објекат војно-стратешких калкулација Аустрије, посебно од рата с Пруском 1866, када је у надокнаду за изгубљене територије добила прећутне концесије за дубљи продор на Балкан. Буне нашег народа против Турака давале су наду Аустрији да попуни празнине које би настале рушењем отоманске моћи. Стога је Аустрија постала један од главних инспиратора Херцеговачког устанка, руковођена, прије свега, тежњом да замијени турску управу над овим територијама, иако се њена дипломатија о својим коначним циљевима није експлицитно изјашњавала.

Писац мемоара посебно наглашава да је уплив Аустријске пропаганде био нарочито велик код припадника католичке вјероисповијес-

ти у Доњој Херцеговини. Стоји чињеница да су католици у Доњој као и православци у Горњој Херцеговини, гдје се јаче осјећао утицај Црне Горе, били заинтересовани за ослобођење од Турака оружаном борбом. Аустрија је током читавог устанка била један од његових подстрекача. Уложила је значајна материјална средства да би одржала борбени дух устанка. Нараво, при томе није била мотивисана идејом ослобођења нашега народа, већ искључиво својим експанзионистичким плановима.

Други, а можда по значају и први, фактор који је утицао на распламсавање Херцеговачког устанка и расположење становништва за борбу, била је Црна Гора и близина црногорске границе. Двије самосталне књажевине, Србија и Црна Гора, постале су политички идеал околном становништву које се налазило под турском управом. У њих су биле упрте очи херцеговачких устаника, посебно према сусједној Црној Гори. Црна Гора је најприје тајно, а касније отворено, не само економски већ и знатном војном силом, помогла устанике. Борбена историја Црногораца и готово њени непрекидни ратови за слободу дјеловали су инспиративно на морал нашега народа у још неослобођеним крајевима.

Политика црногорских владара била је усмјерена на јачање ослободилачке мисли и борбеног расположења у Херцеговини. Још од првог устанка, под вођством Луке Вукаловића, херцеговачки прваци прелазе црногорску границу да би тамо нашли уточиште, али и политички ослонац за свој патриотски рад не развијају стратегије новог устанка. За све то вријеме црногорски двор води двоструку политику. Из политичких обзира пред спољним свијетом приказује своју неутралност у односу на збивања у Херцеговини, али тајним путевима утиче на стварање затегнуте ситуације. Поједини истакнути црногорски главари тобоже самовољно прелазе херцеговачку границу, окупљају народ, организују одреде и шире ослободилачко расположење. Званична Црна Гора није равнодушна према догађајима у Херцеговини и у том правцу види своје територијално проширење. Колико је углед Црне Горе више растао у међународним односима, њега је пратило појачано борбено расположење народа у Херцеговини и другим сусједним дјеловима Отоманског царства. Потпуна пobjеда црногорске дипломатије у случају "Подгоричког масакра" убрзала је припреме за устанак. Синхронизовани долазак херцеговачких главара на Цетиње ради договора о почетку оружаних акција учинила је идеју о устанку зрелом, па су даље активности постале неизбежне.

Од унутрашњих узрока који су дјеловали на доношење одлуке о устанку треба истаћи погоршање економских прилика и хаотично стање у финансијама Отоманске империје. То је утицало на јачање притиска турских власти, посебно на хришћанско становништво. У 1874. години избили су немири на свим странама. Лоше стање турске благaјне и њене економске тешкоће утицале су на поштривање пореског система и

других чиновничких мјера. Гломазни турски апарат био је упућен на то да повећа дажбине и раји наметне нове обавезе. Тражена су средства за издржавање тога механизма принудним мјерама. То је јако подстакло народно незадовољство, посебно у традиционално устаничким крајевима.

За новог босанско-херцеговачког везира одређен је Ибрахим Дервиш-паша, с циљем да спријечи народни покрет. Примјењујући непопуларне мјере, везир је само убрзао побуну и јаче изазвао незадовољство. Слабе и неродне године допринијеле су порасту економских тешкоћа, па су сукоби с турским пограничним властима и заптијама постали чешћи. У таквој клими херцеговачки главари су донијели одлуку о подизању новог устанка. У септембру 1874. године на Цетиње су приспјели правци покрета у Херцеговини, с намјером да од књаза Николе добију одобрење и помоћ за устанак. Нарочито им је била потребна помоћ у оружју, као и могућност да се херцеговачко становништво склони испред турске одмазде на црногорску територију. Књаз је лијепо примио херцеговачке главаре: Вула Хаџића, Лазара Сочицу, Трипка Буву, Богдана Зимоњића, Бошка Гузину, Васиља Сфорцана и друге. Том приликом им је обећао тражену помоћ. Ипак, савјетовао им је да с устанком причекају и покажу неопходно стрпљење до тренутка када са Цетиња добију сигнал за акцију.

Један од непосредних чинилаца за појаву Невесињског устанка јесте околност да немири у Херцеговини нијесу ни престајали откада је 1861. године подигнут, а затим свирепо угушен устанак Луке Вукаловића. Омер-паша Латас сурово се обрачунао с побуњеним Херцеговцима, па су многи познатији устаници пребјегли у Србију или Црну Гору и тамо се населили. Настало је критично стање за херцеговачко становништво. Турци су подстицали вјерске противурјечности и нетрпељивости у народу, што је уродило одмаздама и сваковрсним узурпацијама и насиљем. У таквој ситуацији жеља да се обнови устанак била је сасвим реална и све више је добијала у озбиљности и јачини. Многи одбјегли Херцеговци настањени у Црној Гори, тајно су упадали у Херцеговину, убијали виђеније Турке и светили се за насиља која су ови вршили. Измичући потјерама, поново су бјегали у Црну Гору и тамо налазили заштиту. Све је то подизало борбени дух народа и давало му наду у скоро ослобођење.

О перманентној активности на подизању новог устанка, под непосредним утицајем Црне Горе и Црногораца, војвода Гавро пише: "Народни покрет у Херцеговини, као и цијелој околини Црне Горе, ма да је био у цјелини угушен, пламтио је у појединостима, те се је морао, прије или послје, поново појавити у облику општег народног устанка". Пошто су истовремено из сличних побуда вршене припреме за устанак у Лимској долини и васојевићкој Нахији, писац мемоара с правом повезује ова два догађаја инспирисана готово идентичним узроцима.

Рај Црне Горе с Турском 1876.

Ријеч је, по мишљењу писца, о необрађеним биљешкама. У ствари, текст представља неку врсту пишчевог дневника у коме су обрађени и описани сви значајнији догађаји од тренутка поласка књаза Николе и црногорске војске на херцеговачко ратиште 20. јуна 1876. све до 25. новембра исте године. Биљешке имају драгоцјену вриједност, представљају датумима означену хронологију највећих и најславнијих битака које је Црна Гора водила у својој прошлости и због тога што је писац њихов непосредни учесник. Догађаји су поступно сређени, тако да читаоцу пружају јасан увид у све што се дешавало не само на херцеговачком ратишту већ и на другим правцима операција црногорске и дијелом спрске војске у другој половини бурне 1876. године. Пажљив читалац, без напора ће моћи да успостави континуитет између онога што се збивало на дипломатском и војном плану прије него што је Црна Гора званично ушла у рат, а што је војвода Гавро описао у претходном спису, с ратним операцијама које се овдје сукцесивно и веома акрибично, по датумима, приказују.

Објава рата Црне Горе Турској дошла је знатно касније него што се то у свјетској јавности очекивало. Иако је Црна Гора тајно помагала устанак од самих његових почетака, с обзиром на њену животну заинтересованост за побједу устаника и традиционалну нетрпељивост према Турцима, њен закасњели званични улазак у рат могао је изгледати као извјесно оклијевање. Међутим, политичка мудрост налагала је да се сачека прави час, и то онај кад је заплет достигао врхунац, те се није више могла избјећи директна конфронтација. У црногорском народу рат је дочекан с великим одушевљењем, дијелом из жеље да се стварно помогне херцеговачком становништву, а дјелимично из формиране навике непрекидних ратова и непријатељства с Турцима.

Ојсада града Никшића 1877.

Трећа година од почетка Невесињског устанка није донијела мир, напротив, ратовало се све интензивније. Русија је објавила рат Турској, стога су војне операције добиле масовне размјере. У покушају да заустави продор руских трупа на Балкан, Турска је повукла своје главне снаге с херцеговачког и црногорског бојишта и усмјерила их на фронт према Дунаву. Тамо су отишли њихови гласовити команданти: Сулејман-паша и Мехмед Али-паша, који су водили операције против Црне Горе. Књаз Никола је одлучио да искористи стање релативно малог присуства турских снага на границама и покуша освојити неке сусједне градове. У његов основни план долазило је у обзир освајање тврдог града Никшића. О значају Никшића за црногорску историју, аутор списа каже: "Град Никшић има за Црну Гору велику историјску значајност.

Како је увучен био између црногорских гора, Црногорци су били у вјечитој борби с њим. Безброј црногорских чета врзло се је око њега и у крвавим борбама разбило турске ордије (војске). Једном ријечју, слава Црне Горе прибављала је ту највише материјала за своје ловорове вијенце."

Између 30. јуна и 8. јула 1877. почела је концентрација црногорске војске и ратног материјала према граду Никшићу, а 9. јула сабрали су се црногорски и 13 херцеговачких батаљона у Сливље, код Никшића. Остали црногорски одреди на тзв. јужном крилу и на сјевероистоку, у Васојевићима, имали су дефанзиван задатак. Одлука књаза Николе да заузме Никшић инспирисана је била, поред осталог, и чињеницом што је Аустрија показала спремност да Црној Гори уступи тај град после ратова, показујући отворене претензије да прошири своју власт над читавом Херцеговином. Сходно томе, ратни циљ Црне Горе био је да овлада једним градом који је истурен на њеним сјеверним границама и да на неки начин у том правцу заокружи своје територијалне захтјеве.

Опсада Бара 1877.

У 1877. години на руско-турском фронту вођене су жестоке борбе. Црногорска врховна команда намјеравала је да благовремено искористи одсуство значајнијих турских снага у близини црногорских граница, које су се у то вријеме налазиле на фронту против Руса, и освоји градове у свом сусједству, на које је полагала традиционално право. Рачунало се да ће, после рата, велике силе, без обзира на своје различите интересе, санкционисати црногорски суверенитет тамо гдје су они пролили крв за ослобођење свога народа. Тако би се Црна Гора морским путевима повезала са свијетом.

У овим ратовима црногорска војска је напустила свој специфични начин герилског ратовања и прешла на регуларно вођење операција. Тај нови тип ратовања показао се исто тако ефикасан у никшићкој и херцеговачкој операцији, упркос сумњи многих, чак и пријатељских држава. Црногорска војска је поштовала међународне норме ратовања, иако се у томе донекле намјерно претјеривало ради спољашњег утиска. Заробљеници су обично отпуштани кућама, а рањеним непријатељским војницима указивана је најбрижљивија нега. Забрањене су пљевине, пљачке, насиље сваке врсте. Страни извјештачи јављали су да се црногорска војска понаша по свим нормама усвојених ратних конвенција. Такав однос Црногораца према непријатељу имао је и своју практичну страну. Хуман поступак утицао је да се поједине непријатељске групе предају и на саму појаву црногорске војске, вјерујући у њен коректан поступак. Рађала се једна модерна држава способна да води регуларне ратове и да поштује усвојене међународне норме. Писац завршава текст информацијом да је предаја града Бара извршена 27.

децембра 1877. године, на Шћепан-дан. Послије тога заузети су Улцињ, тврђаве: Грможур, Врањина и Лесендро, као и читав простор према Скадру до Тарабоша. Заузеће града Бара донијело је Црној Гори значајан економски и војно-стратешки излаз на Јадранско море.

Велесиле и Црна Гора

(*Пишање плавско-гусињско, хоћиско-џрудско и улцињско 1878, 1879, 1880*). Послије војних успјеха које је Црна Гора постигла у ратовима 1876-1878, њена државна територија је знатно увећана. Ово проширење није одговарало стварним ратним заслугама њене војске, као ни реалним историјским аспирацијама, а нарочито економским потребама за развитак модерне државе. Санстефанским миром, који је закључен по диктату Русије - главне побједнице у овим ратовима против Турске - црногорска држава је проширена на свим странама осим према Херцеговини гдје су њене историјске тежње биле посебно изражене, а цијена коју су у Херцеговачком рату Црногорци огромним жртвама и јунаштвом платили била несразмјерно висока. Међутим, одлукама Берлинског конгреса, Црној Гори су одузете многе територије које јој је Санстефански мир гарантовао. Берлински конгрес одржан је у атмосфери сувереног утицаја западних сила, у првом реду Аустрије, Њемачке и Енглеске, и знатно мање Француске и Италије. Плашећи се надмоћног утицаја Руса на свјетске послове, велесиле су готово у посљедњем тренутку својом дипломатском интервенцијом спасиле Цариград и Турску од дефинитивног слома пред неодрљивим надирањем руске војске. Послије повлачења руске војске, европске велесиле су узеле политичку иницијативу у своје руке, посебно у рјешавању судбине балканских народа, и једино су оне одлучивале. Уплив Русије сведен је према писцу мемоара, на статус посматрача.

Док се руска војска налазила испред Једрена, Црна Гора је релативно лако ушла у градове и области добијене на основу одлука Берлинског конгреса. Но, веома значајни економски и политички пунктови Отоманског царства, градови Плав и Гусиње, нијесу предати у регуларном року Црној Гори. Стога је заплет око предаје ових градова добио у невиђеној жестини онда када више руска војска није била у ситуацији да демонстрацијом снаге према Турској изнуди строго поштовање одлука Берлинског конгреса. Што се тиче Црне Горе и Србије, па и балканских народа уопште, на Берлинском конгресу је главну ријеч водила Аустрија, односно гроф Андраши. Иако је црногорска државна територија увећана за неколико градова, оних задобијених у рату и других око којих се није ратовало, границе које је наметнуо Берлински уговор далеко су биле од тога да задовоље њене историјске тежње. Онако како је повучена граница према Турској и према Аустрији, лишавала је Црну Гору било каквих привредних и економских по-

годности, и посебно шума, вода, руда, испаша и сл. Све територије стратешки значајне остале су с друге стране црногорске границе, тако да је и у овом погледу Црна Гора била на губитку.

Нарочити проблем у вези са новим црногорским границама настао је последице успостављеног мира између Турске и других зараћених страна. Једино Црна Гора није могла да реализује ни оно на шта је имала право по одлукама Берлинског конгреса. И док су остале балканске државе: Србија, Грчка и Бугарска, уз помоћ велесила, релативно лако ријешиле своје нове границе с Турском, Црна Гора је наишла на непроходан терен и то посебно у вези с градовима Плавом и Гусињем. Они су били добрим дијелом насељени становништвом албанског или муслиманског поријекла које се снажно одупрло одлукама Конгреса, имајући залеђе готово у читавој Албанији, али и огромну наклоност Порте. Пред великим државама, потписницама Берлинског уговора, Порта се правдала непопустљивошћу албанског становништва и својом немоћи да силом натјера Албанце да прихвате одлуке Конгреса. Али ни саме велике европске државе нијесу биле сасвим наклоњене брзом рјешењу овога питања, што је Турска искористила за недогледно отезање предаје ових градова.

Аустроја је енергично помогла Србији да се знатно прошири на југоистоку. Тако су исправљене неправде које су јој нанјеле Санстефанским миром, који је по замисли Русије створио Велику Бугарску, на штету тадашње Србије. Српски државник Јован Ристић брзо је задовољио наклоност Аустрије, жалећи се на пристрасност Русије и тиме без особитих успјеха у "великим ратовима", по војводи Вуковићу, Србија добије нове, релативно значајне територије, уз обавезу да се неће мијешати у аустријски политички интерес у Босни и Херцеговини. Грчка је уз помоћ енглеске наклоности добила Тесалију. Црна Гора међу западним велесилама није имала право заштитника што се тиче државних граница, стога се питање њеног територијалног проширења јако компликовало. Аустрија је и сама аспирирала на албанске територије, посебно у Сјеверној Албанији, гдје је становништво претежно католичке вјероисповијести, па је настојала да одржи затегнутост између Црне Горе и Турске око предаје Плава и Гусиња. Ово је вјероватно радила и у нади да би у погодним околностима интервенирала као посредник између завађених страна и окупирала ове области, као што је то учинила с Босном и Херцеговином.

Њемачка је слиједила аустријску државну политику у балканским питањима, дајући Аустрији одријешене руке у њеним експанзионистичким плановима на Балкану. Тадашња енглеска политика лорда Биконсфилда ишла је у сусрет Турској, из посебног непријатељства према Русији. Француска и Италија у то вријеме нијесу имале уплив поред моћног европског триумвирата Аустрије, Њемачке и Енглеске, од којих ниједна посебно није била наклоњена Црној Гори.

У овако изузетно сложеним околностима Црна Гора је требало да добије битку на дипломатском пољу, да пронађе начин који би принудио Отоманску империју да се држи одлука Берлинског конгреса - а да то не изазове нови оружани сукоб. Овај напор отежавала је још и чињеница што је Црна Гора у великим ратовима изгубила знатан дио своје ефективне војне силе. Њена привреда и економски живот у цјелини доведен је до потпуне дезорганизације и расула. Ослабљена у сваком погледу, материјално и војнички, административно сасвим неорганизована, и у проширеним територијама неутемељена, црногорска држава је била принуђена да води једну нову битку, не мање компликовану и значајну од оружане борбе у претходном рату.

Црногорски владајући кругови били су свјесни да војном снагом не могу успоставити контролу над свим добијеним територијама по одлукама Берлинског конгреса. Стога су прављени многобројни дипломатски позиви, готово очајнички апели, Русији, Аустрији, Енглеској итд., да би ове силе својом интервенцијом нашле излаз из крајње замршене ситуације. Комбиновани притисак црногорске оружане силе с копна и међународне флоте принудио је на крају Порту да последије дугих и тешких преговора преда Црној Гори град Улцињ. Улцињ је добијен у замјену за хотско-грудски комплекс, односно градове Плав и Гусиње, сходно одлукама Берлинског конгреса. Овим су коначно реализоване тачке Берлинског уговора, па је црногорска држава могла да се посвети својој унутрашњој изградњи.

Карађорђевићи у Црној Гори 1883.

Централна тема списка је боравак, положај и дјеловање принца Петра Карађорђевића и његове најуже родбине у Црној Гори. Међутим, као вјешт приповиједач историјских догађаја који стоје у некој вези с главном идејом, писац је овдје обрадио углавном познате ствари у вези са животом и радом црногорског књаза Данила. Ово није учинио без разлога. Са књазом Данилом мијења се облик владавине у Црној Гори, од теократске прелази се на свјетовну власт. Истакнути српски политичар XIX вијека Илија Гарашанин, иначе познат као творац једног великодржавног српског програма, прокоментарисао је Данилову књажевску, умјесто владичанске титуле, ријечима "да је та промјена најнесрећнији догађај за Србију". У чину преласка с духовне на свјетовну власт налази се можда одговор за многе трзавице и међусобне неспоразуме између Црне Горе и Србије, који ће трајати у разним варијантама неколико деценија, све до коначног силаска с историјске позорнице црногорске династије Петровића, 1918. године.

Војвода Гавро Вуковић истовремено приказује процес преласка власти на другог црногорског књаза, Николу Петровића, последије трагичне смрти његовог стрица Данила. Непосредно затим говори о

породичним приликама у дому Николе Петровића, да би ово повезао с удајом његове најстарије кћери Зорке за тадашњег политичког емигранта, унука Карађорђева, принца Петра Карађорђевића. Овом родбинском везом између владарске куће Петровића и детронизираних породице Карађорђевића створени су услови за многе политичке заплете који ће настати у троуглу супарничких династија: Обреновића, Карађорђевића и Петровића. Брак између црногорске принцезе и Петра Карађорђевића створио је нову климу у односима с тадашњом званичном Србијом, па и шире. Показало се да овај брак није лишен политичких комбинација. Претендујући на српски пријесто, Карађорђевић је Црну Гору сматрао погодном за свој боравак у изгнанству, одакле је могао да развије многоструку дјелатност против Обреновића у Србији.

Моје њри мисије (Беч, Биоград, Цариград, 1890. године)

Овдје се ради о три посебна списа војводе Гавра, али обједињена због хронолошке подударности и дијелом због континуираног приказа дипломатске дјелатности. Прије него што је в. Вуковић стао на чело црногорске дипломатије, ови послови су припадали војводи Станку Радоњићу, блиском рођаку фамилије Петровић, у изданку лозе црногорских гувернадура. Војвода Радоњић је дуго времена био болешљив, па су од тога тријели дипломатски послови. Његова смрт је повод да војвода Гавро даде оцјену о дјелатности овог црногорског дипломате, који је истовремено био и његов претходник, али уз ово и оцјену општег стања у црногорској иностраној политици у претходном периоду. Иако је војвода Гавро, још док је војвода Радоњић био жив, помагао овоме у свим значајним спољнополитичким пословима, и може се рећи лично судјеловао у изграђивању дипломатске стратегије одмах после великих ратова 1876-1878, у његовим списима налазимо прилично оштре ријечи којима осуђује прилике у дипломатији за вријеме док је то био искључиви посао војводе Станка Радоњића.

Уходавање једне нове политичке вјештине као што је дипломатија ишло је веома споро, али заостајање у овој грани, па и озбиљни промашаји и пропусти, по војводи Г. Вуковићу, настали су добрим дијелом заслугом његовог преходника. Не спорећи лично образовање војводи Радоњићу, војвода Гавро сматра да је овај направио огромне промашаје у спољној политици, а посебно му замјера пасивно држање при закључивању Санстефанског мира, као и код каснијих заплета око извршења одлука Берлинског конгреса. Читалац може бити резервисан према овим оцјенама, тим прије што се оне могу приписати међусобном ривалству два истакнута човјека, па ипак су оне занимљиве јер карактеришу опште стање у црногорском политичком животу, а нарочито кад се то тиче односа с другим државама. У конкретном спису, поред детаљне анализе економских, просвјетних и административних прилика

у Црној Гори, аутор занимљиво пише о своје три дипломатске мисије у 1900. години, како је то у наслову истакнуто.

Србија и Црна Гора 1896.

(*Џосјџа књаза Николе књазу Александру у Биограду*)

Стиче се утисак да је за вријеме свог министровања војвода Гавро Вуковић искрено желио да побољша односе између Црне Горе и Србије и да је у том правцу свесрдно дјеловао. Међутим, због етничке блискости, чак истовјетности, ова два народа и претензија њихових династија, односи су били понекад гори него између највећих противника. Сложеност ових односа појачавала је чињеница да су обје, или чак три супарничке династије рефлектирале да евентуално успоставе заједнички пријесто, и то свака у своју корист. Обреновићи, Петровићи, и још у сјенци Карађорђевићи, радили су свим силама једни другима о глави, трошили огроман новац и плаћали агентуре које су служиле овоме задатку. Све је то, разумије се, имало дубок одраз на политичке односе између ширих владајућих кругова, па се у великој мјери преносило и на опште расположење народа у Србији и Црној Гори. За овакво стање војвода Гавро махом оптужује српске владајуће кругове, што је и разумљиво с обзиром на његов високи положај у Црној Гори, али га ово не спречава да чини значајне потезе како би се јаз неповјерења између званичне Србије и Црне Горе смањио. Годину о којој је ријеч у овоме спису, 1896. војвода Гавро означава извјесном прекретницом у односима између двије државе. Стога је овај спис значајан зато што је посвећен догађајима који су сигнализирани настанак нових позитивних елемената у међусобној комуникацији црногорског и српског двора.

Србија и Црна Гора 1897.

(*Долазак краља од Србије Александра на Цетиње 21. априла 1897*)

Послије посјете књаза Николе Београду, односи између званичне Србије и Црне Горе кратко вријеме доживљавају узлазну линију. Томе доприноси чињеница што се црногорски књаз, преко своје покровитељице Русије, заложиле за зближавање балканских народа, а посебно Србије и Црне Горе, ради заједничке акције против Турака. Проблем турских територија у Европи тих година почео је снажно да интересује слободне балканске државе. Но, тада се није водило довољно рачуна о етничком саставу ових територија. Свака је од балканских држава, сходно неком свом "историјском праву", тражила дио за себе. Међутим, да би турске територије могле бити подијељене по било каквом критеријуму, географском или етничком, потребно је било формирати снажан војни савез, наравно са ослонцем на Русију, и претходно извојевати рат против Турске. На самом почетку једног таквог плана оцртали су се

различити интереси појединих држава. Али пошто је Русији било нарочито стало до перспективе балканског војног савеза, консултације су настављене. Коначно, у таквој политичкој клими дошла је посјета краља Александра Обреновића Цетињу. Она је формално значила узвраћање посјете књазу Николи из претходне године. У исто вријеме ово је био корак даље у значајним контактима између двије државе.

С краљем Александром Обреновићем допутовали су и тадашњи познати српски политичари који су с црногорским министром Вуковићем направили прелиминарни споразум за заједничко дјеловање Србије и Црне Горе, у складу са својим историјским правима и интересима, на принципу поштовања политичких циљева друге стране. И поред коректног дочека на Цетињу, посјета краља Александра није била успјешна. Управо, није постигнута сагласност о правцу будућих територијалних аспирација двије државе. Послије овог сусрета, односи су почели нагло да се хладе, да би спали на најнижу тачку доласком за предсједника српске владе др Владана Ђорђевића.

*Удаба црногорске принцезе Јелене за Викџором
принцем од Најуља, наслѣдником италијанскога прѣстола*

Удаја црногорске принцезе Јелене за наследника италијанског престола, из Савојске династије, Виктора Емануела, била је од особитог политичког интереса за црногорску државу и њене међународне везе. Овој теми писац мемоара посвећује доста простора. То чини из разлога великог политичког значаја овога брака, а дијелом из мотива и чињенице да је као црногорски дипломат лично био умијешан у све заплете и прелиминарне договоре око склапања њихова брака. Иако је расположење за такву брачну везу постојало с обије стране, тешкоће формалне природе биле су велике тако да су изгледале готово непремостиве. Главна тешкоћа је била у конфесионалним разликама будућих супружника. Осим ових постојале су и тешкоће дипломатске нарави. Руски двор није с наклоношћу прихватио идеју о том браку, мотивишући своје нерасположење разликама у вјери супружника. У ствари, руски дворски кругови страховали су од могућег слабљења свог утицаја у Црној Гори који је у то вријеме био пресудан, за рачун евентуалне умијешаности једне утицајне западне државе као што је била Италија.

Аустроја се такође плашила јачег мијешања Италије у балканске проблеме гдје су њени интереси били дуго времена присутни, па се основано могло очекивати и њено неповољно реаговање. Посебно се на Цетињу страховало од сплетки аустријске дипломатије, која је имала јак утицај на папу. Углавном опште околности нијесу биле наклоњене овоме браку, али упркос свему војвода Гавро Вуковић, од самог тренутка кад се ова идеја појавила, чини све да дође до реализовања такве

брачне везе. Његови су мотиви изразито прагматичне нарави. Рачунао је да ће Црна Гора добити једног новог моћног савезника у лицу Италије, а преко династије Савоја повезаће се с многим другим европских дворовима, и по могућству стећи њихову наклоност.

Четрдесетогодишњица владавине књаза Николе

Јубиларна четрдесетогодишњица владавине књаза Николе дала је повод писцу мемоара да пружи цјеловит преглед значаја тог периода за привредни, просвјетни, политички и уопште друштвени развитак у Црној Гори. Овај спис има посебну вриједност зато што открива намјере аутора да на неки начин резимира главне токове развитака црногорске државности и укаже на оно што је у том периоду пропуштено, односно што би требало у наредном вијеку учинити. Идеја да се на Цетињу одржи јубиларна свечаност у част четрдесетогодишњице доласка књаза Николе Петровића на црногорски пријесто потекла је из више разлога. Писац истиче да све до 1900. године нијесу одржаване никакве свечаности с даном његове погибије. Међутим, пошто је од тада протекло четрдесет година, а Црна Гора ушла у фазу развијених комуникација с осталим државама, потребно је било направити свечану манифестацију како би се и на овај начин скренула пажња свјетске јавности на Црну Гору и њенога књаза. Замишљено је било да се овом приликом промијени титула књажева те умјесто "височанства" подигне на степен "краљевског височанства".

Промјена титуле није била искључиво формално питање, већ је с тим упоредо растао значај Црне Горе и њен уплив на међународне послове. Црна Гора би овим добила могућност за широке међународне иницијативе. Осим тога, промјена титуле могла је да се позитивно одрази и на стабилност ситуације. Црногорци су имали укоријењени респект према звањима и титулама. Тако би на овај начин порастао углед књаза Николе и у својој властитој држави. Додјељивање титуле "краљевског височанства" зависило је од више фактора, како писац истиче: "То није било наше унутрашње питање, већ међународно. У ствари, могли смо мијењати титуле које бисмо хтјели, али како смо били држава међу државама, двор међу дворовима, династија међу династијама, морало се је од тих тражити признање ове титуле".

За додјељивање титуле књазу Николи "краљевског височанства" постојале су, поред осталог, и озбиљне унутрашње сметње. Прије свега, евидентна је била заосталост друштвених институција, хаотично стање у привреди и државним финансијама, непостојање адекватних здравствених и просвјетних установа и сл. нијесу оправдали овакав корак. Потребно је било учинити нешто на оздрављењу друштвеног живота у цјелини, подстаћи развој школства, правосуђа, администрације, и довести привредни живот земље у неко регуларно стање. Према писцу

мемоара, опште прилике у држави су биле јако неповољне: "У земљи је постојао хаос у цивилној и војној администрацији. Правосуђе је било на ниском ступњу, мада се је у њему топило драгоцјено вријеме на штету правде и правце. Привреда и трговина су биле такође у примитивном стању. Земља без кредитних завода унутра, а изван без кредита. Финансијско стање било је завршило сва зла која су у земљи постојала. Зајмови су чињени на страни под најтежим условима". Стога се као главни проблем пред црногорског владара и његове најближе сараднике поставило да предузму неку дубљу друштвену реформу која би поправила стање. Позвани су млађи образовани људи да направе пројекат за реформисање свих грана друштвеног живота. На пројекту реформе се озбиљно радило, али с много маште и планова који нијесу одговарали реалним економским капацитетима и кредитној способности земље.

Вуковићев спис "*Четирдесетогодишњица владавине Књаза Николе*" карактеристичан је по томе што аутор не пише као апологет једне аутократске владавине којој несумњиво служи, већ у највећој мјери понаша се као њен критичар и човјек који аналитичким духом открива слабости тога времена и тражи начин да се оне уклоне. У овом контексту, широко развија тезу о лошим навикама Црногораца и њихова владара, наслијеђеним особинама које потичу из традиционалне племенске подјеле и организације, у што спада однос према раду, државној имовини, развоју модерних институција и сл. Уопште, говори о једној свијести оптерећеној вриједносним системом из доба тешких борби за народни опстанак, али који није одговарао духу нових времена. С њим се више није могло напредовати. Читалац ће овдје наћи интересантне забиљешке о многим лошим обичајима тога времена који нијесу пука критика владара и његове околине већ друштва у цјелини. То је рационална анализа историјских услова који су формирали такве навике и које је требало у освит новог вијека уклонити и превазићи.

Црна Гора и Турска 1896.

Овај дио из дипломатских биљежака војводе Гавра Вуковића односи се искључиво на једну његову дипломатску мисију у Цариграду 1896. године. Он обухвата цјелину односа између двије државе. Без обзира што је ограничен обим овога списка, он указује на нека вема значајна питања са становишта политичке перспективе балканских народа и, посебно, формираних самосталних држава на Балкану. Као моћни сусјед Црне Горе, Турска је играла важну улогу у њеној историји, животу и развоју, као и у животу осталих сусједних народа. Стога је и Црна Гора почела да води рачуна о дипломатским односима с Турском. Ови односи су били наставак тешких оружаних борби између Турске и Црне Горе седамдесетих година и не мање компликованих пограничних

заплета који су искрсли осамдесетих година прошлога вијека. Крајем XIX вијека дошло је до извјесног напретка у односима између Турске и Црне Горе на нивоу званичне државне политике, иако је обичан народ дубоко сумњао и подозревао од сваке присније везе између двије традиционално непријатељске државе. "Међутим, односи између Порте и књажеве владе били су пуни предрасуда и од стране укоријењеног неповјерења. Црногорац није могао замислити да њихов Књаз може бити искрени пријатељ са Султаном, нити Црногорац са Турчином, јер је непријатељство усађено у њихове кости од толиких вјекова. Требао је дуги низ година да се Црногорци навикну на ново стање што је Књаз основао са Султаном и Портом. Црногорцу је била страст и дужност да учини зло Турчину и обратно".

Развој донекле позитивних односа између Црне Горе и Турске условљен је чињеницом што се на Црну Гору, последице великих побједа у ратовима од 1876-1878, није више могло гледати као на побуњени турски пашалук. Она је постала равноправан партнер у међународним везама и односима. Модернизација и проширење црногорске државе, као и орођавање краља Николе с утицајним европским дворovima, импресионирани су Порту, па је ова употребила сва средства да добије повјерење црногорског суверена и његове државе. На ово је утицао и један практичан разлог. Наиме, појавила се једна витална држава на Балкану, Бугарска, од које су Турци страховали да не направи какав самосталан војни подухват у правцу Македоније. Султан је настојао да задобије повјерење Србије и Црне Горе, како би сузбио бугарске територијалне претензије. Преокрет у односима између Турске и Црне Горе настао је као посљедица посјете књаза Николе султану Абдул Хамиду, 1893. године. У 1896. години књаз Никола се био разболио па је султан искористио књажеву болест као повод да га преко свог изасланика позове у најбоља турска лјечилишта, у Бурсу, гдје ће му дати на располагање свој двор. Евидентно је било да се султан плашио да ће књаз Никола поћи у Беч на лијечење, што је могло да има извјесне неповољне политичке импликације на Турску, пошто су односи између Турске и Аустрије у то вријеме били карактеристично лоши, због аустријске окупације Босне и Херцеговине. Турци су били неповјерљиви према Аустрији и због чињенице што се на бугарском престолу налазио један Аустријанац, од чијих је намјера Порте страховала. Од уплива Аустрије у Албанији Турска је у то вријеме такође била неспокојна. Стога је покушај успостављања присних веза с Црном Гором имао за њу велики политички значај. У томе је видјела могућност да парира аустријским интересима и да се они донекле сузбију.

Послије неколико узастопних позива, књаз Никола је одлучио да као свог замјеника упути у Цариград писца мемоара, војводу Гавра Вуковића, с инструкцијама о којима се у спису говори. Читалац се из овог текста може обавијестити о веома сложенем и деликатном задат-

ку који је војвода Вуковић требало да обави у Цариграду. У посјети султану Вуковић је покренуо низ проблема везаних за политички и економски интерес Црне Горе, али и неколико питања у вези с положајем православног становништва на окупираним дјеловима. У свему, добио је од султана задовољавајући одговор. Међутим, Вуковић као искусни дипломата, познавајући психологију оријенталних владара, није томе придавао посебан значај. Спис закључује ријечима: "Пошао сам с пуном врећом илузија. Враћам се с пуном врећом празних фраза, обећања и прашине у очима. Једино што сам сазнао то је да ни Русија, ни Турска неће дати никакву врсту аутономије Македонији, ни Албанији, на штету малих балканских држава."

Француска и Црна Гора у 1896.

Овдје је ријеч о економској страни односа између Црне Горе и Француске. О политичким односима с Француском војвода Гавро говори у другим списима, и то посебно наглашено у брошури "*Миљан Вуков и Васојевићи*" и "*Четирдесет година владавине књаза Николе*". О тим односима углавном позитивно суди. Сасвим је другачије с економским везама или покушајем заснивања и јачања ових веза. Политички капитал и одређене симпатије Француза за Црногорце још из доба Наполеона III и књаза Данила нијесу се сасвим одражавали нити имали утицаја на француске привредне кругове. Овима је успјешно пословање у међународној размјени добара било главна брига. Удаљеност и сиромаштво Црне Горе није пружило никакве гаранције за инфилтрацију индустријског и финансијског капитала Француске. Отуда и различит приступ политичким и економским питањима у односима између двије земље. "У политичким питањима Француска нам је била вазда наклоњена; у трговачким по могућности, а у финансијским по интересу, тј. никако".

Књаз Никола је, према писцу мемоара, живио у илузијама да су добри политички односи услов за развој економских веза, да су они штавише довољни па да стране државе похитају с уношењем капитала у развитак његове државе. Осим тога, сматрао је да се државним зајмовима могу ријешити све унутрашње тешкоће, запостављајући развитак сопствених привредних капацитета. Иако пун хвале за многе књажеве личне црте и, посебно храброст у рату и даровитост у командовању, војвода Гавро критички оцјењује погледе књаза Николе на цјелокупни друштвено-економског развитак и квалификује га као човјека који није схватио смисао и значај економског развитака. Задовољавао се рјешавањем проблема на старински начин, тражећи помоћ и позајмице од других држава. Сматрао је да је његов владарски ауторитет довољна гаранција за добијање државних зајмова, што се у посљедње вријеме показало као велика заблуда.

За развитак модерне државности неопходна је била нова свијест која би дала предност економским везама са свијетом, уношењу и јачању страног капитала у природне могућности Црне Горе. Развој сопствених привредних објеката, копненог и морског саобраћаја, адекватних индустријских грана, сточарске и друге производње, могао је једино гарантовати општи напредак Црне Горе. Снажне економске везе, могле су дати добар тон политичким и дипломатским односима, а никад обрнуто.

Енглеска и Црна Гора

Војвода Гавро Вуковић приказује односе између Црне Горе и Енглеске као устаљено лоше. Ниједан државни интерес Црне Горе Енглеска није хтјела да поткријепи на међународној политичкој сцени. Свуда се показала као активни опонент тих интереса, без обзира да ли се ради о економским, политичким, територијалним или каквим другим проблемима. Овакав став енглеске дипломатије произлазио је из њеног активног ривалства с Русијом. Настојећи да елиминише утицај Русије у многим дјеловима свијета, Енглеска је чинила све да онемогући права народа за које се Русија залагала. Отуда, по мишљењу писца, енглеска политика постаје традиционално протурска, чини све да одржи присуство Турске на Балкану и онемогући балканске народе да оживе свој национални и државни суверенитет. Слаба али интегрална Турска царевина била је за Енглеску мање опасна од снажне Руске империје, која је била у успону. Сходно томе, Црна Гора је за њу била обичан пион руске политике на Балкану, средство помоћу кога се она пенетрирала међу балканске Словене, чиме се тумаче и енглеске несимпатије за њене друштвене и политичке циљеве. Један државник енглески рекао је књазу Николи лично: "Црна Гора нити је коме од користи, нити од штете, али зато што је сатрап руски мнозина јој не симпатишу. Стога, дакле, докле се год буде находила у томе облику, нека се не нада искреној потпори Енглеске."

Најизразитији примјер непријатељства према Црној Гори, Енглеска је показала непосредно послје Берлинског конгреса, у вријеме Плавско-гусињске афере. По одлукама Конгреса, Плав и Гусиње требало је да припадну Црној Гори. Пошто је Турска оклијевала да изврши своју обавезу, дошло је до оружаног конфликта на граници према Плаву и великог међународног заплета. У тој прилици, Енглеска, иако сама потписник Берлинског трактата, оглушила се о захтјев Црне Горе и отворено стала на страну Порте. И у самој Комисији за разграничавање турских и црногорских територија енглески комесар је чинио све што је у његовој моћи да границе испадну што мање природне, и то на штету Црне Горе. Међутим, енглеска дипломатија није само рђаво расположена према Црној Гори, већ и према осталим балканским народима, с

изузетком Грчке. Грчка је била у орбити њеног балканског интереса па се за њу Енглеска изборила да добије Тесалију, док је према судбини других балканских народа била сасвим равнодушна.

За Црну Гору се поставило питање од огромне важности да неким гестом задобије повјерење енглеске дипломатије, или бар учини нешто тако да њено понашање учини мањи утицај у међународним пословима. "Задобити ту велику силу за себе, било је, може се рећи, животно питање за Црну Гору". Изузетак у том погледу чине релативно добри односи између Енглеске и Црне Горе у вријеме владе енглеског државника Гледстона, који је 1882. године показао разумијевање за рјешавање Улцињског питања. По мишљењу писца, Гледстонов став може се сматрати личним држањем једног човјека широких погледа који је био импресиониран црногорским схватањем морала, навикама и борбеним успјесима, о чему је написао и једну занимљиву студију, а никако константом енглеске спољне политике.

Удаја кћери књаза Николе, принцезе Ане, за принца Франца од Батенберга, означила је извјесну прекретницу у односима између Енглеске и Црне Горе. Принц је био поријеклом из хесенске династије, која је стајала у уским родбинским везама са свим европским династијама, у првом реду Хоенцолернима, Романовима и, посебно, с енглеском владарском кућом. Наиме, кћерка енглеске краљице Викторије била је супруга Францовог брата, принца Лудвига од Батенберга. Политички значај пријатељства црногорског двора с хесенском владарском породицом био је, додуше, посредан али веома битан, посебно за придобијање повјерења и наклоности енглеског двора. Резултат овог политичког брака био је тај што је црногорског књаза лично позвала краљица Викторија да посјети Лондон 1898. године, гдје је срдечно дочекан.

Црна Гора и Бугарска

Војвода Вуковић даје кратак пресјек политичких односа између тадашњих слободних држава на Балкану, пред крај XIX и на почетку XX вијека. Балканске државе, будући раздвојене и опкољене турским европским областима, тражиле су излаз у заједничким напорима како да истјерају Турке и прошире своје територије. Руска балканска политика ишла је за тим да се створи један војни савез између ових држава који би објавио рат Турској и распарчао турске балканске територије, без помоћи руских снага. Формална иницијатива за овај савез потекла је од црногорског књаза Николе, али иза тога је стајала Русија. Аутор нас обавјештава о томе како је идеја о будућем балканском савезу добро примљена у Бугарској и Србији. Евентуални војни савез између балканских држава требало је да прецизира не само координацију борбених активности већ и правце ширења државних територија на рачун Турске. Један од битних елемената у овом савезу требало је да буде то

да се не дозволи стварање нових малих држава на Балкану које би могле послужити као објекат и средство у рукама других европских сила.

Контакт с представницима тадашње бугарске државе војвода Вуковић описује као врло коректан. У то вријеме Бугарска је била наклоњена Црној Гори и због ривалства са Србијом. Неколико црногорских младића учило је војне школе у Софији о трошку бугарске владе. Бугари су настојали да код Црногораца изазову неповјерење према Србијанцима и политици србијанске владе како би неутралисали свог главног партнера на Балкану. Бугарски суверен, у начелу, прихватио је идеју савеза као могућност трајног ослобођења наших народа од Турака. Међутим, истакао је многе резерве у погледу диобе ослобођених територија. Држао је да ће настати велике компликације с једне стране између Србије и Бугарске, и на другој страни Грчке и Бугарске око подјеле Македоније и рјешења македонског питања. Такође је сматрао да неће тећи глатко договор између Црне Горе и Србије у вези с Призреном и дјеловима Санџака.

Црна Гора и Аустрија

Поред Турске, у новијој историји појавио се и други велики сусјед Црној Гори, двојна Аустроугарска монархија. Односи с Турцима су били традиционално непријатељски. Углавном их карактеришу непрекидни бојеви и оружани сукоби. С Аустријом није такав случај, али с обзиром да је Аустрија била велика сила са својом у основи експанзионистичком политиком у односу на балканске народе, односи нијесу били мање сложени. Црна Гора, са својом маленом територијом, неразвијеном економијом, слабир финансијама, неорганизованим унутрашњим државно-административним животом, била је усмјерена да развија односе с великим сусједом и да веома често зависи од његове наклоности. Аустрија је у томе увијек видјела прилику да искористи лоше материјално стање Црне Горе и изврши свој уплив. Ово је код једног поносног и слободољубивог народа изазвало отпор и, сходно томе, политичке заплете.

Писац мемоара не пропушта прилику да у више својих списа, различитим поводом, помене односе између Црне Горе и Аустрије, истакне њихов значај и њихову сложеност. Аутор констатује да су се економски и политички односи између Црне Горе и Аустрије мијењали онако као се мијењала укупна међународна клима у погледу војностратешких и политичких циљева великих сила у односу на балканске народе. У старије доба, посебно од кривошијских буна, Аустрија је према Црној Гори водила благонаклону политику. У току Херцеговачког устанка помагала је Црну Гору економски и војнички до највише мјере, као и херцеговачке устанике, али мотивисана разлозима политичке природе да херојску борбу нашега народа против Турака

искористи као средство за окупацију Босне и Херцеговине. Послије Берлинског конгреса, став Аустрије према Црној Гори битно је измијењен. Односи су постали хладни на свим секторима друштвеног живота, а у неким случајевима сасвим непријатељски. Ријеч је о стању у односима Црне Горе и Аустроугарске монархије послије босанско-херцеговачког устанка у увођења нових државних граница. Аутор истиче да су посебно били затегнути односи између Аустрије и Црне Горе у економској сфери. Еманципација од Аустрије у овој области постала је животно питање Црне Горе.

За лоше односе у новијој историји између Аустрије и Црне Горе писац углавном оптужује другу страну, иако индиректно признаје да је црногорски безрезервни ослонац на Русију доприносио затегнутим односима и с Аустријом и с другим европским државама. Сходно већ у то вријеме политички непрактичној девизи о судбинској повезаности Русије и Црне Горе, којом су Црногорци, по ријечима аутора мемоара, били слијепо обузети, односи са другим велесилама нијесу напредовали. "Заслијепљени смо били девизом: Русија добити, и ми ћемо добити, Русија изгубити, и ми ћемо изгубити".

Германија и Црна Гора

Краљевина Пруска је била далеко од Црне Горе, стога се чини да су односи с овом земљом мање интересантни него с непосредним сусједима. С обзиром на то да је моћ пруске државе била велика а њен дипломатски уплив на свјетске токове значајан, за Црну Гору је била ствар од особитог интереса да обезбиједи наклоност пруске владе, чија је ријеч у важнијим међународним споровима поштвана. Односи између Пруске и Црне Горе у прошлости били веома добри. Пруска је била држава изразитог војничког менталитета, тако да јој је импоновала борбена традиција Црногораца. Њен представник у међународној Комисији за разграничење Црне Горе и Турске 1859. године уочљиво је нагињао да се границе прошире што више у корист црногорске стране, и притом често није консултовао ни своје колеге.

Расположење Пруске према Црној Гори временом се измијенило отприлике како се мијењала аустријска политика према њој. На Берлинском конгресу 1878, под непосредним руководством кнеза Бизмарка, дошло је до значајног заокрета у овим односима. Конгрес је игнорисао жртве које је Црна Гора поднијела за ослобођење балканских народа и донио одлуке на њену штету. Њемачка дипломатија је низ година остајала равнодушна на све иницијативе с црногорске стране. Тек почетком двадесетог вијека, на посредовање италијанског краља Виктора Емануела, њемачки цар Виљем позвао је у државну посјету књаза Николу. Ова посјета је постала прекретница у односима између двије монархије. Непосредно послије тога отворено је њемачко дипло-

матско представништво на Цетињу. Тако су и односи у свим сферама еволуирали.

Одломак из дипломатских односа с Русијом

За савременог читаоца посебно је значајан дио мемоара који се односи на три инцидента између руске и црногорске дипломатије. Појава било каквих спорова између двије земље које су током посљедњих вјекова представљале готово једну државну цјелину, без обзира на просторну удаљеност, изазивала је пажњу у дипломатским круговима. Русија је непрекидно економски помагала Црну Гору. Без ове помоћи тешко би се могао замислити њен опстанак. Готово све главне материјалне потребе и набавке биле су руског поријекла, или су куповане за руски новац. Русија је углавном иностране дугове Црне Горе исплаћивала. Њена политичка подршка Црној Гори била је у сваком тренутку присутна. Помоћ је нарочито постала издашна у вријеме посљедњих руских царева. Томе је допринијела и удаја двије кћери књаза Николе за руске принчеве. Писац мемоара и бројкама илуструје обим руске помоћи Црној Гори како би јаче, ка контраст овоме, истакао смисао дипломатских сукоба с Русима.

Спорови с руском политиком били су неминовна посљедица извјесне арогантности руске дипломатије према Црној Гори. Она је Црну Гору сматрала државом готово без свог властитог идентитета, у свему зависном од великоруске државне политике. Руски представници на Цетињу понашали су се као господари ситуације, игноришући црногорску политичку индивидуалност. Будући да је аутор списка био дуго времена министар иностраних дјела Црне Горе, нашао се у веома деликатној позицији према Русима. С једне стране, дужност му је налагала однос свеопштег пријатељства према главној сили, заштитници Црне Горе. С друге, сматрао се обавезним да еманципује црногорску дипломатију од непосредног притиска руске великодржавне спољне политике.

Истиче се да је руска дипломатија непрестано вршила пресију на унутрашњи живот Црне Горе. Руска влада није хтјела ништа значајно да учини за њен економски развитак. Погрешно је ако се из овог списка стекне утисак да је војвода Гавро Вуковић дипломата антируске оријентације. Напротив, он је искрени пријатељ ове велике словенске силе. Али у првом реду тумач интереса своје земље, који у многим стварима није био идентичан с великодржавним плановима руске балканске политике. Ново вријеме давало је друга обиљежја слободним државама на Балкану. Тако је суверенитет требало издејствовати не само од непријатеља већ и од пријатељских сила и традиционалних "покровитеља".

Књажев њуџи у Цариград

Биљешке о путу у Цариград истичу се, у осталој мемоарској грађи, љепотом описа и даром запажања многих занимљивости. У литерарној форми писац је дочарао многе непосредне импресије које прате једно овако значајно, и у извјесном смислу егзотично, путовање.

До књажевог новог путовања у Цариград и његове пратње којој је припадао и писац мемоара, дошло је на позив султана Абдул Хамида. Султан је искористио дан вјенчања црногорског принца Данила да би, преко свог изасланика, 1899. године уручио позив црногорском суверену да посјети Цариград. Разлози су биле политичке природе. Султан је настојао да створи што већи јаз између балканских држава, и посебно између Србије и Бугарске. Од двије супарничке словенске државе на Балкану сматрао је опаснијом Бугарску, пошто је ова у рату са Србијом 1885. године однијела убједљиву побједу. Пред сам крај XIX вијека односи између Бугарске и Србије су се поново погоршали. Сходно томе, султан је рачунао, да уколико Бугарска још једанпут побиједи Србију, она ће се нагло оснажити и постати опасан фактор за Турску империју. Султанова тактика састојала се у томе да, у случају новог рата између Србије и Бугарске, подстакне Црну Гору да стане на страну Србије, како би се створила извјесна војна равнотежа. У црногорској престоници, по претходном договору, књажев пут у Цариград требало је искористити да се покрене велики број питања од важности за Црну Гору и балканске народе у цјелини.

Са много маште и детаља описује се сусрет и разговор са султаном и турским државницима, етикеција на турском двору и неке занимљиве источњачке навике које су црногорским гостима могле дјеловати чудно па и комично. У оквир овог путописа спада и повратак преко грчке престонице. Утисци које је писац мемоара стекао у посјети грчком двору. Од психофизичких портрета личности које писац приказује најупечатљивији је онај који даје државнички и лични профил турског султана.

Црна Гора и Србија 1900-1901.

Кривицу за дубоко неповјерење између српских и црногорских владајућих кругова у овим годинама донекле сноси Црна Гора. У оном дијелу у коме су представници црногорске династије Петровића, охрабрени ставом Русије која је тежила да елиминише аустрофилску политику Обреновића, гајили аспирације према српском престолу. Мелагомански план краља Николе није имао никакву реалну подлогу, штавише није могао бити ни у чему опасан за династију Обреновића. Ипак главну одговорност за перманентно лоше односе између двије државе аутор списа сваљује на србијанске политичаре, који су на сваку

иницијативу из Црне Горе гледали с крајњим неповјерењем, често и отвореним непријатељством. Владе су се у Београду смјењивале, али се ништа битно није догађало у овом погледу. Односи између српске и црногорске државе пролазили су, по Вуковићу, кроз најтамније хоризонте, а само понекад би сијевнула искра наде да се они доведу у коректан ниво, ако не и пријатељство. Таква једна прилика јавила се са смрћу краља Милана, који је иако посљедњих година није номинално владао већ његов син Александар, имао одлучујући утицај на политичко дјеловање свога сина, тиме и на политику србијанске владе, уосталом и као главнокомандујући војске.

Црна Гора и Србија 1902.

Ријеч је о догађајима који се односе на женидбу сина краља Николе, књаза Мирка, на политичке заплете који су из ове брачне везе настали. Књаз Мирко је вјерио Наталију Константиновић, кћерку Александра Константиновића, најближег рођака српског краља Александра Обреновића. Вјеридба се могла протумачити и као аспирација владара из династије Петровић да преко ове родбинске везе уклоне Обреновиће и заузму њихово мјесто. Стога је вијест о вјеридби неповољно одјекнула у србијанским политичким круговима. Лишен политичког такта и увиђавности, књаз Мирко је с овом верзијом упознао неке истакнуте србијанске политичаре. То је помутило односе између српског и црногорског двора. Црногорски краљ Никола упутио је министра Вуковића у Београд да покуша увјерити србијанске политичке кругове како ова брачна комбинација има строго приватни карактер, без политичких претензија.

Повраћак династије Карађорђевића на пријесто у Србији 1903.

Послије Мајског преврата у Србији 1903. поново су на власт дошли Карађорђевићи. Заувјек је нестала њима ривалска династија Обреновића. Новим краљем Србије постао је Петар Карађорђевић, зет црногорског књаза Николе и бивши политички емигрант. У том својству више година уживао је црногорско гостопримство на Цетињу. Из ових разлога, а посебно због чињенице сложених међудржавних односа између Србије и Црне Горе у вријеме владавине Обреновића, у Црној Гори је тим поводом настало велико одушевљење. Сам чин убиства краља Александра и краљице Драге није одобран. Сматрало се да је дошао тренутак да двије државне заједнице с истим "српским" народом могу ступити у присније или сасвим присне везе. Чврсто се вјеровало да су и последњи знаци подозривости нестали у међудржавним односима. На Цетињу је чињено благодарење у част доласка принца Петра Кара-

Ђорђевића на српски пријесто. Народ је бројним депешама и другим манифестацијама изливао своју радост. Одушевљење је било кратког вијека. Политика нове владарске породице Карађорђевића против Црне Горе и њеног суверена не само да се није промијенила већ је још и добила у невиђеној жестини. Супротности између државних интереса Србије и Црне Горе постале су изразитије него у вријеме кулминације антагонизма за владавине Милана Обреновића. У ову кампању укључила се и српска, по војводи Вуковићу "биоградска штампа", која није бирала начин да дискредитује владајуће кругове у Црној Гори, а тиме индиректно подрије повјерење црногорског народа у свога владара.

"Одма по повратку Карађорђевића у Србију, биоградска штампа подијелила се је у два логора. Један и то велики дио, отворио је најгрознију грдњу против Књаза и Црногораца. Осула је кишу коломнија и измишљотина сваке врсте, тако да стане памет пред творницом таквих грозота. Други пак дио штампе са владом на челу само је сехирао индиферентно, извјесно за то што је та безочна вика неке године". Поред тога што је долазак Петра Карађорђевића за краља Србије означио лош преокрет у међудржавним односима, војвода Гавро, у својству министра иностраних послова, чини значајне напоре да пронађе заједнички језик са србијанским државницима. Производ тих напора је и покушај да створи тајни политички уговор између Србије и Црне Горе. Пошто су главне одредбе, замишљене и планиране у Београду, ишле на штету Црне Горе тај уговор није могао бити реализован.

*Историјски развитак права својине
од римског доба до данас*

Ријеч је о историјско-правној студији која је објављена у Београду у државној штампарији 1873. г. Ова расправа је Одлуком Академијског савјета Велике школе у Београду награђена из Фонда краља Милана који је предвиђен за подстицање студената на озбиљан научни рад.

Историјско-правна студија в. Вуковића обухвата многе идеје и њихову еволуцију о праву на власништво од најстаријих времена до нашега доба. Она прати процес развитка својинског права од племенске посебности старих народа, затим породичне својине све до права на личну својину које представља највиши стадијум правне свијести. Аутор прегледно излаже модификације својине у римском праву, затим у средњем вијеку и нововјековној историји Европе. Излаже становиште неких модерних утопијско-колективистичких теорија, као што су Сен-Симонова, Бабефова, схватања Фуријеа, Прудона и др. У крајњој консеквенци заступа гледишта да је право приватне својине оно до чега највише досеже демокртско уређење сваке државе.

КУЛТУРОЛОШКА МАТРИЦА

Дјело војводе Вуковића има велики културолошки значај. Аутор посједује знатно образовање из области историје, права и политичке историје свијета, познаје културне вриједности античког времена у мјери у којој су то знали образовани људи његовог доба. Сам истиче да припада оном уском кругу људи на Цетињу, ентузијаста, на страни школованих који стално међусобно конверзирају и расправљају теме везане за области као што су стара грчка култура, Француска револуција, или пак позната књижевна, односно сликарска дјела у свијету. Вуковић до танчина познаје борбену и политичку прошлост Црногораца, њихове обичаје, навике, морал, одређене склоности и организацију друштвеног живота. Његово дјело не заобилази ниједан проблем повезан с народним животом. Писац надахнуто тумачи вриједне карактерне особености црногорског народа и критички процјењује неке спољашње некорисне манифестације. Показује изразиту склоност да анализира особине појединаца и даје психолошке портрете истакнутих људи. Ликови црногорских главара и војвода које писац приказује, узети са свим људским манама и ограничностима које им је наметнуло њихово вријеме, дјелују импозантно. Они чине највриједније узорке народне свијести и културе. Дати су са својим смиреним достојанством, здравим и узвишеним духом и разбором, са гранитном постојаношћу и непоткупљивошћу.

Вуковић, такође, запажа посебност одређених социјалних слојева, указује на карактеристике њихова понашања, говори о нарочитом менталитету појединих црногорских племена, братстава, социјалних група и сл. Аутор приказује њихове специфичности, испитајући оно што чини њихов начин мишљења, вјеровања, дјеловања и живљења те их повезује у кохерентну заједницу. Отуда, његово дјело, поред историјског значаја има драгоцјену вриједност за истраживање психосоцијалних феномена. Оно може интересовати: социологе, етнологе, лингвисте тумаче моралних и психолошких појава, изучаваоце народних правних и обичајних институција. Оно има нарочиту вриједност и за књижевне ствараоце. Ови последњи у дјелу војводе Вуковића могу открити готово све битне, веома слојевите карактеристике друштвеног живота од најстаријих времена, сачуване и наталожене у самосвијести црногорског народног карактера. Прије свега, у култури, обичајима, усменом казивању, епској поезији, борбеној традицији и социјалним особеностима.

У текстовима војводе Г. Вуковића професионални истраживач може наћи изузетно вриједне податке о еволуцији и трансформацији конкретних друштвених односа. Затим о претварању традиционалне племенске организације у модел савремене државе. Овдје је могуће упознати једну оригиналну заједницу људи, која је кроз вјековну борбу

са туђинима и непокорност страним интересима, изградила посебно виђење свијета али и њену способност да се прилагоди новонасталим приликама. Народ који се у извјесним фазама своје историје издигао до античког, трагично-херојског схватања живота, носио је у себи храброст и смјелост да се промијени у складу са новим формама цивилизације и захтјевима времена. И ту његову црту војвода Г. Вуковић истиче са нарочитим одушевљењем.

ЈЕЗИК И НАЧИН КАЗИВАЊА

Читалац дјела војводе Гавра Вуковића стиче утисак да се аутор посебно не труди да пронађе начин како да саопшти своје мисли и импресије. Његово дјело доживљавамо као искрено и спонтано причање о људима и догађајима, без и најмањег ауторовог настојања да прикрије неко осјећање или расположење. О свему се изражава отворено и јасно. Он не штеди грубе, јаке и жестоке ријечи да осуди неки општи пропуст у државној или економској политици или пак носиоца тога пропуста, ма се ово односило и на самога владара. Правичан је у додјелљивању признања и похвала онима који су ваљано обавили неки задатак а односи се на опште и јавно добро. Строг је судија себи и другима, и притом не бира начин којим ће оцрнити било који чин или догађај који уназађује народни живот. Али кад говори и пише о угледним појединцима свога времена, војвода Гавро никада не заборавља да баца поглед на њихове претходне заслуге и врлине, ма колико да је искрено љут и увријеђен неким рђавим дјеловањем или пропустом онога о коме говори да учини неко јавно добро. Казивање му је жестоко или смирено, пуно хвала, односно погрда, при чему је једини критеријум становиште државне и друштвене логике, општи, јавни, односно народни интереса.

Читалац дјела в. Гавра Вуковића добија слику образованог аутора који цјеловито влада материјом и своје непосредне импресије обогаћује и проширује знањима из историје свјетске културе. Понекад се чини да композиција дјела није најбоља. Често се идеја текста прекида да би наставила свој природни ток послѣ неколико прочитаних страница. Ово је само привид. Аутор никад не заборавља главну нит текста. Он је само привремено напушта, али једино зато да би је обогатио и поткријепио знањима и утисцима који управо служе тој идеји. Кад говори о неком историјском догађају дешава се, и то не ријетко, да аутор прекине главни ток казивања, све док сматра да је потребно објаснити, истаћи многе околности од утицаја на централну тему. Читалац тек на крају схвата мајсторство казивања, добивши цјеловиту и заокружену слику управо помоћу ових повремених пишчевих одступања и интелектуалних екскурзија. Стога се стиче утисак да писац већ на почетку влада цјелином материјала и њиме спретно маневрише помоћу бројних

асоцијација, да би на крају заокружио казивање у једну складну, логичну повезану структуру.

Стил којим пише војвода Гавро Вуковић задовољава све основне стандарде доброг казивања. Језички израз је додуше у складу са говором у прошлом вијеку, гдје су у употреби многи локализми, а из страних језика неки њихови архаизирани облици. Међутим, ово ни најмање не утиче на јасноћу идеје и мисли коју писац саопштава тако да га и савремени читалац може, без посебних упута и лексичких објашњења, читати. Стилска особеност мемоара војводе Вуковића је у обилној употреби дескрипције, метафора и фигуративног изражавања. Читалац не добија утисак сухопарних историјских текстова, већ језгровитог литерарног казивања и мјестимично праве литературе. Ауторова моћ запажања је фасцинантна посебно кад описује градове и државе које је посетио, раскошне дворове и палате, остатке старих цивилизација. Такође, та његова моћ је очита и кад даје физичке портрете државника са којима ступа у контакт. У тим одјелцима мемоари достижу високу умјетничку вриједност и домет истинског литерарног али и политичког свједочанства.

Иако има елементе класичне мемоарске структуре, дјело војводе Гавра не слиједи никакву стилску нормативност, не робује никаквом устаљеном поступку. Оно је специфично по духу и исказу и носи печат пишчеве личности. Тако се без претјеривања може рећи да су се у њему сјединила два битна елемента вриједног штива, и то стилска љепота, литерарност и фигуративно казивање и, с друге стране, повезаност идеја, прецизност и логичка јасноћа.

СИНТЕТИЧКО ТУМАЧЕЊЕ ЧИЊЕНИЦА

Мемоари војводе Г. Вуковића нијесу списи у којима показује лична осјећања, субјективне процјена и импресије. То су дуже или краће студије о појединим проблемима о којима се писац на објективан, критички начин приближава научном методу мишљења и суђења. Они не представљају механички збир различитих тема већ интегративно обухватају сва поља друштвеног живота: људе, односе, њихова дјеловања - и то на синтетичан начин. У својој укупности дају вјеродостојну представу о времену, чине пресјек доба у коме је писац живио. То су само разноврсни списи по облику и тематици али, у суштини, јединствени по начину приказивања садржаја и предмета. Према врсти тематике мемоарског штива разликују се: путописи, монографије, текстови аутобиографског карактера или историјске реминисценције. Затим, дневници војних операција у великим ратовима. Ови списи, у својој укупности, имају интенцију да будућим нараштајима пруже објективно знање о прошлости Црне Горе. Стога се дјело војводе Г. Вуковића с пуним правом може назвати синтетичком историјском студијом. Али

ова синтеза је проистекла из сигурне анализе догађаја и то са становишта које води рачуна о узрочно-последичној повезаности конкретних друштвених феномена и не задовољава се простим набрајањем или дескрипцијом.

Дјело војводе Г. Вуковића не представља научни рад са особеностима које пружа знанствени увид у друштвено-историјске појаве. Али могуће је са великом извјесношћу наћи у њему полазне елементе научног прилаза. Писац користи емпиријске податке, не задржавајући се искључиво на њима. Логично успоставља узрочно-последични однос карактеристичних појава у времену. Он уопштава значење ових појава и изводи самосталне закључке. Индикује конкретне податке и генерише њихова значења. Аутор утврђује њихов општи смисао у контексту у коме се они јављају.

Писац *Мемоара* не репродукује информације, већ процјењује њихова значења и смисао. Он успоставља методолошки и логички исправну међузависност унутар дјелова материјала који обрађује. Тумач је свих карактеристичних појава у историји друштвеног живота класичне Црне Горе. И затим синтетизује сопствена искуства у закључке који дају рјешење њихове објективне, конкретне историјске условљености, указујући на објективне поводе и разлоге, укључујући сву њихову сложеност, контрадикторност али и међузависност. Једна од главних врлина дјела в. Г. Вуковића је та што су све сфере живота дате на окупу, истовремено и повезано. Готово ниједан догађај није приказан појединачно и издвојено од законитости општега развитка. Географски услови, природни живот земље и њени потенцијали, друштвено-административно уређење, борбени дух народа, геостратешки положај и политичко дјеловање, све то код писца стоји у снажној узајамној спрези. Изостави ли се макар један од тих сложених фактора живота, онда није могуће добити цјеловиту и вјеродостојну слику.

У *Мемоарима* војводе Г. Вуковића природни услови живота, друштвене законитости и феномени су утемељени и уграђени једни у друге да их није могуће раставити. Пишући о било којој области развитка, аутор то чини интегрално и усклађено. Према писцу *Мемоара*, мали народи имају теже обавезе од великих сила. Морају улагати допунске напоре на властитој самоизградњи државног живота, уколико мисле да опстану у констелацији интереса и сфера утицаја велесила. Стога се ниједно државно или друштвено питање не може узети издвојено из контекста општих свјетских прилика и повезаности свјетских интереса. Војвода Г. Вуковић о сваком догађају који је предмет његових студија суди са становишта глобалне свјетске равнотеже и притом не запоставља ништа што би могло бити значајно за разумијевање предмета о коме говори. Кад пише о Херцеговачком устанку, проширењу црногорске државне територије или питањима привредног или духовног развитка - писац то чини са једнаком озбиљношћу, акрибношћу и по-

требом за синтезом. Сва објашњења ставља у контекст генералних свјетских кретања и збивања. По њему је унутрашњи живот земље снажно условљен економским и политичким кретањима у свијету и једино се у тим оквирима може разумјети. Ниједна држава није могућа, уколико рачуна са својим напретком, изван повезаности са свима у свијету. Сваки унутрашњи развитак објашњава се синхронизацијом међународних политичко-економских и геостратешких утицаја. С друге стране, особености смисао за организацију неке државе у највећој мјери зависи од њених могућности да ове утицаје трансформише у снагу сопственог прогреса.

У *Мемоарима* се не запоставља ниједан полазни чинилац од важности за културни или привредни развој државе. Стога ови *Мемоари*, осим тога што представљају сјајна свједочанства једног од најзначајнијих периода наше прошлости, носе обиљежје широког познавања свјетско-историјских прилика. Читаоцу то омогућује да на темељима добро реконструисане прошлости изгради, донекле, поглед на садашњост и будућност.

МАЊИ НЕДОСТАЦИ СПИСА ВОЈВОДЕ ГАВРА ВУКОВИЋА

Војвода Г. Вуковић најчешће размишља политички веома савремено, чак рекло би се модерно за своје доба. Али његова су схватања понекад ограничена историјским судовима и сазнањима у времену у коме је живио. Треба имати у виду да је војвода Гавро Вуковић истакнута политичка личност у служби круне и монархије, па је његов начин мишљења и његове дјелатности у великој мјери условљен и улогом коју је вршио. Отуда у његовом дјелу налазимо многе идеје, за наше вријеме застарјеле и превазиђене у историјском процесу у друштвеној пракси. То су остаци једног политичког мишљења у појмовном и исказном смислу који нас донекле могу збунити или зачудити, без обзира што су у своје вријеме таква схватања имала велику важност за политичке токове и друштвена кретања. Династички интереси тога времена диктирала су међусобне односе међу балканским државама и још неослобођеним народима, па и терминологија тога времена прилагођена је овим интересима. То су рефлекси њиховог међусобног ривалства и борбе око ширења политичког утицаја или државних територија на још неослобођене крајеве од Турака и других окупатора. Црногорска династија Петровић и србијанске династије, Обреновићи и Карађорђевићи, иако себе сматрају изданцима истог коријена српског народа, свака од њих се труди да постане Пијемонт обновљене феудалне српске државе из доба Немањића. Стога читајући дјело в. Вуковића треба увијек узимати у обзир логику тога времена међу државама и владама, као и службену дипломатску терминологију у њиховој међусобној комуникацији.

Осјетан недостатак списа војводе Вуковића чини извјесна недоследност у приказивању појединих личности. О истим личностима у неким списима аутор суди сасвим позитивно да би у другим дјелима битно измијенио гледишта. Ово се не односи искључиво на личности већ и на извјесне политичке догађаје и судове изречене у вези са истим догађајима. Неконзистентност у ставовима и гледиштима аутора може се тумачити и извјесним гибањем његових расположења према личностима од утицаја. Добрим дијелом, ово стоји у вези и са неким његовим личним склоностима комформизму, зависно од времена у коме су списи настали. Многи од ауторових списа настали су знатно касније, пошто су се збили догађаји о којима је ријеч. Поред тога, писац се често враћао на исте теме и, пошто их је обрађивао са временском динстанцом, могуће је да га ни сјећање није сасвим служило у односу на садржај претходних свесака. Овоме иду у прилог и извјесни анахронизми који се сигурно не би појавили да је писац биљежио своје утиске у вријеме кад су они стварно настали. Накнадно сјећање имало је одраза на то да аутор понегдје помијеша датуме и лична имена, изврши недопустиво антидатирање, упркос огромној личној меморији и обиљу података којима је располагао.

Осим ових недостатака, писцу се може приговорити и извјесна опширност, расплутаност па и прекомјерна наративност која као да не води рачуна о стрпљењу читаоца. Овај недостатак, иако видљив, добрим дијелом је надокнађен исказаном љепотом, готово књижевном нарацијом и личном културом аутора. У неким списима читалац ће запазити и пишчеву племенску ограниченост која се испољава у омаловажавању других братстава и утицајних појединаца, у корист своје уже братственичке припадности. Али, у крајњој линији, са свим овим пропустима који су производ историјских околности у којима је писац дјеловао и сасвим природној субјективности готово свакога аутора, његови *Мемоари* представљају свједочанство првога реда за правилну информацију о ближој и даљој прошлости Црне Горе.

СМИСАО ДИПЛОМАТИЈЕ

Иако је сам назив или термин *дипломатија* у службеној употреби тек од XVIII вијека, дипломатска пракса је веома стара. Извјестан дипломатски саобраћај између држава одвијао се од њихова постанка. Посебно је долазио до изражаја онда кад се инструментима војне силе није могао ријешити неки проблем. У старом свијету: Египту, Кини, Индији и Персији дипломатске везе и савезништва међу државама закључивали су владари. Регулисање дипломатских односа, преко опуномоћених лица, посланства и посланика, остварено је тек у старој Грчкој. Будући да су грчке државице биле у непрекидној борби за хегемонију, њихови унутрашњи савези су се распадали и мијењали, па је

регулисање дипломатског саобраћаја постало неминовно. Тада се први пут у историји уводи и начело имунитета дипломатских представништава. У доба римских царева правила дипломатске вјештине довела су до усвајања практичног начела, *divide et impera*. У средњем вијеку је нарасла потреба за међусобним упознавањем свијета и јачање и економских и трговачких веза међу народима. Посредовање у овим везама изводе лица искусна у дипломатским пословима. Она у име владара склапају или раскидају уговоре, стварају, односно укидају пријатељства. У ту сврху користе се сви методи који обећавају успјех. Лаж, мито, корупција, подривање партнера путем стварања завјера и нерада постају регуларна средства у рукама дипломата, уколико доприносе интересима јачања дотичне државе. Морал се готово губи као појам и исказ у дипломатском саобраћају међу народима, уколико се, наравно, било у чему разликује од конкретних државних циљева. Најзад, ренесансни мислилац Макијавели је теоријски уобличио правила унутрашњег владања која је проширио у правила односа међу народима и државама. Све је сажето у јединствену максиму "*циљ оцравдава средствво*". Макијавели је само коректно исказао постојећу државно-политичку праксу у односима међу различитим земљама и народима, као и између владара и његових поданика.

Дипломатска вјештина је све вријеме усавршавана, заодијевана у елегантну реторику и етикецију. У том погледу европски дворови су се посебно надметали у формирању стила дипломатске вјештине. Како су интереси јачали и борба за освајање тржишта и колонија бивала жешћа, класичне дипломате замијенили су пословни људи којима је главна брига постала ефикасност, која није водила рачуна о спектакуларном дипломатском церемонијалу. Логика нових односа захтијевала је упрошћен поступак, па је и дипломатска вјештина у много чему изгубила од своје префињене реторичности и дражи средњовјековног ритуала.

ТРАДИЦИЈА И ДИПЛОМАТИЈА

Послије великих ратова 1876-1878. између Црне Горе и Турске настали су нови заплети, готово у истој мјери озбиљни колико и ратна ситуација. Побојде које је Црна Гора остварила у овим ратовима пронијеле су славу њеног оружја широм свијета, али усљед противрјечности међу великим силама и констелације њиховог интереса, Црна Гора није добила територијално задовољење у складу са својим ратним напорима. Чак и у оним областима гдје је њена државна територија одлукама Берлинског конгреса увећана, настали су велики заплети који су се понекад претварали у праве међународне афере око практичног извршења ових одлука. Порта није показивала вољу, да без великих дипломатских компликација повезаних с пограничним инцидентима,

изиће у сусрет Црној Гори у складу са одлукама Берлинског конгреса. У томе је, у извјесној мјери, била охрабрена пасивним држањем неких великих сила, па чак и оних које су учествовале у стварању ових одлука. Црна Гора је била реално принуђена да води један нови рат и то на политичком и дипломатском пољу, за који није имала довољно ни кадрова ни искуства.

Општим међународним признањем рођена је Књажевина Црна Гора, коју су прилике силите да изгради систем опхођења са страним владама и владарима примјерен њеној специфичној ситуацији, њеној територији и величини, војној и економској снази, као и структури државно-административне организације. До краја исцрпљена ратовима, притиснута немаштином и оскудицом, без путева, трговине, сопственог капитала и организованог живота, Црна Гора је у другој половини XIX вијека била суочена с изузетним објективним тешкоћама. Један традиционални војни логор и племенску организацију требало је довести до поретка модерне државности без правих материјалних и кадровских могућности. *У таквој ситуацији стварана је дипломатија књажевине Црне Горе, а њен стварни пројектант, инспираџор и уштемљивач је војвода Гавро Вуковић, без обзира што се дипломатским пословима, прије њега бавио војвода Станко Радоњић.*

У Књажевини Црној Гори нијесу постојали неопходни социопсихолошки предуслови за развитак нове гране политичког живота, дипломатије. Васпитавани у традиционалном духу чојства и јунаштва, Црногорци по својим основним менталним особинама нијесу имали довољно слуха за вјештину опхођења са страним дворовима и владарима која би сопственом државном интересу обезбиједила успјех. Вјековима навикнути да јавно говоре оно што мисле и чине оно што говоре, Црногорци нијесу представљали најбољи "материјал" за изграђивање једне одговорне модерне институције гдје се морални обзира потчињавају практичним потребама државе. У сталној борби за слободу изграђиван је дух херојског надметаља појединаца и народа, усвајане су моралне врлине из чијег је средишта са највећом индигнацијом одбацивана идеја о тајним и закулисним радњама, тј. она која не би могла да издржи строги суд јавности и провјеру у складу с утврђеним моралним стандардима.

Дипломатија је већ од својих историјских коријена укључивала све оно што биће Црногораца, онако како је оно историјски образовано, са свим предусловима да част и часно држање претпостави егзистенцијалним питањима, није могло да прихвати. Тако су у супротности са карактером Црногораца били готово сви главни постулати дипломатије. Црногорци тога времена нијесу могли једноставно да се привикну на то да се једна савезништва напуштају а друга лако прихватају, да се кидају стара пријатељства и образују нова, и то понекад с традиционалним непријатељима. Метод тајности у дипломатији и лако мије-

њање политичких и економских партнера, у зависности од хладне процјене дугорочних државних интереса, није био у складу с изграђеним моралним кодексом Црногораца. Али друштвени живот и његове потребе постале су јаче од историјских па је и црногорска држава морала да прихвати међународне конвенције уколико је рачунала да у томе свијету опстане и преживи. Ово су у првом реду схватили њени одговорни људи тога времена, међу које спада и војвода Вуковић. У овој новој вјештини, поред осталог, потребно је било надокнадити и оно што је вјековима пропуштено и изградити посебан стил опхођења са страним партнерима, примјерен општем међународном поретку, а ово није било, из наведених разлога, ни лако ни једноставно.

УТЕМЕЉЕЊЕ ДИПЛОМАТИЈЕ КЊАЖЕВИНЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Из мемоарске грађе коју нам је оставио војвода Гавро Вуковић стиче се утисак једног цјеловитог схватања дипломатије, њеног мјеста, значаја и улоге за очување државног интегритета. Читалац се овдје може упознати с једним не сасвим оригиналним схватањем дипломатије, али потпуно јасним и искристалисаним погледима у односу на потребе, метод и начин дипломатске праксе, коју ниједна суверена државане може да избјегне. Иако је био лично моралан, у духу најбоље црногорске традиције, војвода Вуковић је био дубоко свјестан да код вршења дипломатских послова моралне норме немају нарочити уплив, штавише оне коче сваку корисну иницијативу. На више мјеста писац се жали на судбину дипломатског позива, који доводи у питање најплеменитије човјекове побуде, тјера у двојство личности и лицемјерје, али који је неопходан за очување државног легитимитета у свијету какав он стварно јесте, као што су неопходни; војска, привреда, финансије, судство, просвјета и остали витални дјелови друштвеног организма. И пошто се ствар народне суверености не може препустити случајној наклоности других влада и држава, потребно је изградити свој властити одбрамбени механизам који се уклапа у правила устаљених свјетских односа.

Војвода Гавро Вуковић је дубоко убијеђен у цјелисходност дипломатије, као што му је истовремено било јасно да су њени тајни и закулисани путеви најчешће у сукобу с личним осјећањима, па и моралом. Међутим, онај ко служи интересима свога народа, својим мјестом и позивом усмјерен је да ове интересе по могућству сачува, да их унапређује и штити, и ради тога често мора да се лиши можда и неких својих интимних схватања моралних и политичких идеала. Стога је за војводу Гавра, дипломатија добар начин да се служи интересима државног и народног суверенитета. Она је готово у једнакој мјери значајна колико и оружани отпор завојевачима. Она је умјјеће да се изнађу најцјелисходније форме комуницирања с другим владама, које, било тренутно или у перспективи, помажу самоутемељење и свестра-

ни развој државе. Личности које се овим послом баве морају своју вољу и страст, машту, вјештину, интелигенцију и образовање ставити у службу задатка кога обављају.

Не може се избјећи утисак да је овај врсни црногорски дипломата све своје снаге, културу и умијеће посветио задатку који му је повјерен. Бескомпромисно је одан просперитету и политичком изграђивању црногорске државе. Гвозденом досљедношћу спроводио је у живот начело општег државног и јавног интереса, понекад и у приликама када је био лишен подршке сарадника и колега, или чак самога владара. Избјегавајући директан конфликт са средином, у тим случајевима војвода Вуковић је са њему својственом упорношћу, настојао да снагом разлога и аргумената другима наметне своје увјерење. Када је ријеч о неком крупном међународном послу, он му прилази с гранитном постојаношћу у спровођењу своје главне замисли, али и с неопходном флексибилношћу која му осигурава успјех. Стиче се утисак да основу Вуковићеве дипломатске дјелатности чини увијек лични, добро засновани и промишљени суд о оправданости неке конкретне радње; а онда долази до изражаја истрајност, чијој упорности готово нема граница, да тај његов суд или увјерење постане дио праксе официјелне политике на унутрашњем или међународном плану.

Војвода Вуковић се залаже за динамичну и у исто вријеме флексибилну дипломатску активност. Схватајући да мале земље могу одиграти улогу у међународним односима која није у сразмјери с њиховом снагом само једном перманентно ангажованом, иницијативном, паметном и динамичном политиком, он се за такву политику и залаже. Црногорски дипломата инсистира на увођењу дипломатске праксе која се не задовољава пасивним и формално коректним односима са спољним свијетом. Управо, залаже се за свестрану и непрекидну међудржавну ангажованост која треба суштински да измијени војни, политички и економски положај Црне Горе у односу на сусједне народе, у првом реду велике силе Турску, Аустрију и Русију. На уму му је перманентно била активна дипломатија, која маштовито покреће питања од највећег историјског значаја и која се никад не задовољава оствареним резултатима, већ непрекидно ради, дјелује, припрема нове иницијативе и настоји да их практично примијени.

Дипломатска служба, по војводи Вуковићу, посебно малих народа, не смије да се пасивизира, успава или задовољи привременим или тренутним успјесима. Интереси малих држава никад нијесу у тој мјери заштићени да их не би требало сваким поводом бранити и инсистирати на њиховом проширивању. Дипломатија изискује маштовито предвиђање могућег и стално инсистирање на томе да оно што је могуће постане стварно, а да чак и немогуће постане могуће. Ниједан општи државни или народни интерес не треба препуштати времену и случају, већ брижљиво испитати сваки и најмањи повод, услов који би погодовао њего-

вом остварењу, и на томе ангажовати све своје силе. Треба непрестано покушавати, постављати питања и рјешавати проблеме, и оне за чије су остварење тренутно шансе минималне. Клица идеје која се зачне у једном времену у другој некој повољној међународној констелацији може дати резултате.

Из мемоара војводе Вуковића стичемо утисак да он припада оној врсти људи која увијек озбиљно планира, тражи, захтијева, поставља нове задатке и циљеве. То чини и кад није убијеђен у позитиван исход, и никад не занемарује начело да и далеки циљеви, ако се правилно заснују, могу једнога дана постати блиски и остварљиви.

Једна од најзначајнијих карактеристика Вуковићевих погледа на улогу дипломатије јесте његово стално инсистирање на органској повезаности економских и политичких питања. Он користи сваку своју дипломатску мисију, одлазак у иностранство или контакт с државницима, да покрене неко значајно питање из области економских веза. То је једно релативно модерно становиште, по коме уплив неке земље на међународне послове не зависи толико од добре политике њене владе, па чак ни од њене војне снаге, колико од привредних потенцијала, добрих трговачких веза и општег економског просперитета. Стога Вуковић у својој дипломатској каријери користи сваку прилику да поведе разговор о могућим изгледима унапређења економских веза Црне Горе с другим државама. Настоји да заинтересује стране капиталисте за коришћење рудног богатства и шума Црне Горе, за изградњу путева и лука, као и подизање индустријских објеката примјерених снагама земље.

Вјештина с којом в. Вуковић настоји да заинтересује и стране државнике и пословне људе у свијету да инвестирају средства у домаће пројекте, спада у ред изграђене дипломатске праксе која свако међудржавно питање повезује с обостраним интересима партнера. У Вуковићеве основне планове економског карактера, на које се он непрекидно враћа и кад не очекује нарочити успјех, у првом реду долази пројекат трансбалканске жељезнице; изградња и коришћење лука у Бару и Улцињу; привредна експлоатација Скадарског језера и пловног пута ријеком Бојаном; отварање рудника у Црној Гори и искоришћавање великог шумског богатства, нарочито у сјеверним крајевима. Разни облици трговине спадају у Вуковићеве дипломатске специјалитете. Међутим, не мању личну борбу он води на домаћем терену у настојању да убиједи одговорне људе свога времена у оправданост и сврсисходност крупних економских подухвата. Традиционалистичко гледање на ова питања било је кочница сваком успјеху и напретку.

Поред неуморног рада на покретању глобалних економских пројеката, који би Црну Гору подигли из сиромаштва и заосталости, у примарне задатке дипломатије Вуковић убраја ангажовање за територијално проширење државе у складу с њеним средњовјековним "историј-

ским правима". Тадашње границе Књажевине сматра неодрживим и привременим. Практично се залаже да се оне прошире на све области средњевјековне Зете и, наравно, шире. Извјесно, било је у овоме романтичарског претјеривања и можда посезања за територијама које нијесу најуже повезане са животним интересом Црне Горе. Али крајем XIX и на почетку XX вијека такво расположење није било усамљено.

Црногорски књаз и његова околина стварали су визије будуће државе понекад и без ослоњања на своје реалне могућности, па чак и изван контекста својих историјских права, што није био случај једино с Црном Гором. Овај великодржавни романтизам био је једна нужна фаза у развоју младе Књажевине и у неку руку је неопходан и конститутиван, јер је давао мах и полет њеним спољнополитичким иницијативама. Но и у оваквој ситуацији читалац мемоара војводе Вуковића може стећи утисак да је он по много чему реалнији и објективнији у процјени стварних могућности ширења тадашње државне територије од њеног суверена, али и од других утицајних људи тога доба. Својим процјенама објективне констелације међународних односа и положаја Црне Горе у тим односима, Вуковић има знатан уплив на свога владара, књаза Николу, и његове релативно промишљене државно-политичке потезе и одлуке.

Дипломатску активност војводе Гавра Вуковића, посебно у вријеме његова министровања, карактеришу резервисаност и опрезност у свим међудржавним контактима. Она је изражена независно од тога да ли се ради о традиционално пријатељским или непријатељским земљама, односно њиховим представницима. Његова резервисаност и промишљеност у контактима иду чак до неповјерења у чисте намјере, лишене политичког интереса, било које државе, па често и оних с којима је Црна Гора кроз вјекове одржавала најприсније везе. С друге стране, наш дипломата сматра да се и међу најљућим противницима, у одређеном историјском раздобљу, могу наћи споне, и то искључиво на мјестима гдје се њихови државни интереси додирују. У дипломатији, као и у политици уопште, стратешки циљеви одређују степен блискости између народа и држава, односно сумњичавости и непријатељства, а не посебни обзир или сентименти. Савезништва се стварају или разграђују у зависности од јасних државних интереса, те нијесу ни у чему зависна од личних осјећања владара и њихових сарадника.

Војвода Г. Вуковић јасно истиче да у политичким односима између држава влада закон хладне безобзирности и да су заклињања на "вјечна пријатељства" ствар вербалних конструкција утемељених на неком сасвим конкретном државном циљу. Стога сваки народ мора у себи наћи довољно снаге да паралише утицаје који воде злоупотребама његових осјећања или манипулисању његовом вољом. Посебно, мали народи морају се с највише обзира односити према устаљеним правили-

ма понашања у свјетским пословима и не смију допустити да њима овладају историјски сентименти или успомене на неке раније сродничке, савезничке или другачије везе.

Војвода Вуковић је стврни утемељивач једне прагматичне дипломатије у нас коју он сам сматра етички сумњивом, но која је истовремено политички добра и у најширем је интересу државе којој служи. Мали народ је, по њему, већ својим положајем усмјерен и предодређен да се користи супротностима између великих сила и да у том простору заснује своје право на егзистенцију. Овим се, наравно, Вуковић не залаже за једну неконсеквентну дипломатију, тј. да се традиционално добре везе напуштају, а нове несигурне стварају, зависно од сваког политичког тренутка. Међутим, он категорично сматра да се не смије постати роб једном заснованих односа међу државама и да се они морају цијенити, одржавати, мјерити, преиспитивати или мијењати према стварним околностима, а не према историјским сентиментима, митовима, илузијама било које врсте.

За добру дипломатију важи она која полази од рационалне процјене глобалних дугорочних интереса великих сила и која је у стању да правовремено открије противурјечности између ових интереса, а да те противурјечности на различите начине експлоатише за напредак и успон свога народа. Најгора ствар која би се могла десити малој држави јесте њена једносмјерна дипломатија која би, по Вуковићу, била слијепа за прагматичне циљеве и која би била руковођена политичким, етничким или конфесионалним романтизмом.

Војвода Вуковић се и практично понаша досљедно свом схватању дипломатије као вјештине у изналажењу путева и канала за најсврхисходније дјеловање и остварење могућих циљева државне политике. Он користи не само званичне дипломатске мисије, већ сваки контакт са спољним свијетом, сваку пружену прилику, па и случајне поводе, да створи одређену климу за рјешавање неког виталног државног проблема. Његова је основна девиза да добре политичке односе с другим државама треба учинити још бољим, а за оне лоше максимално се ангажовати да се измијени стање. Од заклетих непријатеља труди се да направи пријатеље, односно доведе међудржавне односе на подношљиву мјеру, или да их у најмању руку учини нешкодљивим за ствар своје земље. Добре традиционалне односе чува и унапређује с највишом њежношћу, ниједног тренутка не заборављајући да безначајни поводи могу постати кочица великим циљевима.

Читалац се може увјерити да дипломата Вуковић није заслијељен ниједном политичком догмом и да је у својој дјелатности искључиво руковођен добром и напретком црногорске државе. Он се користи политичком мудрошћу, одмјереношћу и тактичношћу, типизираном рјечитошћу класичних дипломата, а показује и велики смисао за устаљену спољашњу етикецију. Личном културом, смиреношћу, уви-

ђавношћу и шармом црногорски дипломата импресионира своје колеге, тим више што потиче из ратничке средине за коју се још вјеровало да довољно не познаје норме опхођења високог друштва. Ова околност није била без утицаја на успјех многих његових спољнополитичких и привредних иницијатива. На ступњу друштвеног развоја у коме се налазила, посебно послјије великих ратова у XIX вијеку, црногорска држава је у војводи Гавру Вуковићу нашла правог представника својих интереса пред спољним свијетом. Он је подигао њен дипломатски, али и државни углед и међународне везе до нивоа који јој је обезбиједио опште поштовање.

Prof. Slobodan Tomović

GENERAL VALUE OF GAVRO VUKOVIĆ'S MEMOIRS

Summary

Significance of memoir's material on especially responsible people who took part in state affairs or who are known for some type of creativity are pointed out in this paper.

Validity of memoirs by Duke Gavro Vuković for knowing the circumstances in the second half of 19th century, social-economic and general economic aspect also been stressed.

The role of Duke Vuković in forming of Montenegrin state diplomacy was also emphasized. All aspects of diplomatic relations of Montenegro with other states, and especially big powers were presented.

Reader will get acquainted with family tree of Duke Gavro Vuković and his life, as well as with region and circumstances in the region in which he was born.

This paper makes a complete study of personality and work of Gavro Vuković, long standing minister of the Principality of Montenegro.